

DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ:

1980 SONRASI TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Seda DEĞİRMENCİ

Yüksek Lisans Tezi

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

2021

T.C.
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: 1980 SONRASI
TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Seda DEĞİRMENCİ

İKTİSAT ANABİLİM DALI
DANIŞMAN: PROF. DR. SALİH ÖZTÜRK

TEKİRDAĞ-2021
Her hakkı saklıdır.

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

31/03 / 2022

Seda DEĞİRMENCİ

TEZ ONAY SAYFASI

ÖZET

Kurum, Enstitü, : Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
ABD : İktisat Anabilim Dalı
Tez Başlığı : Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: 1980 Sonrası
Türkiye Örneği
Tez Yazarı : Seda DEĞİRMENCİ
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK
Tez Türü, Yılı : Yüksek Lisans Tezi, 2021
Sayfa Sayısı : 59

Bu çalışmada 1980-2019 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaretinin ekonomik büyümesine bir etkisi olup olmadığı incelenmiştir. Araştırmada Johansen Eşbütünleşme Testi ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testleri kullanılmıştır. Test sonuçlarına göre büyümeden ihracata ve ithalata nedensel bir ilişki belirlenmemekle birlikte hem ithalat hem de ihracattan GSYİH'ye anlamlı bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Çünkü büyüme, cari açığı ve dış ticaret açığını artıran bir faktör. Dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide, ilişkinin yönü ve önemi ülkeye ve döneme göre değişebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: GSYİH, Johansen Eşbütünleşme Testi, Toda-Yamamoto Testi

ABSTRACT

Institution, Institute, : Tekirdağ Namık Kemal University, Institute of Social Sciences
Department : Department of Economics
Thesis Title : The Effect On Foreign Trade To Economic Growth: The Case
Of Turkey After 1980
Thesis Author : Seda DEĞİRMENÇİ
Thesis Adviser : Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK
Type of Thesis, Year : MS Thesis 2021
Total Number of Pages : 59

This study examined whether an effect on the economic growth of Turkey's foreign trade between the years 1980-2019. Johansen cointegration test and Toda-Yamamoto causality tests were used in the study. According to the test results, although a causal relationship from growth to exports and imports is not determined, there is a significant causality relationship from both imports and exports to GDP. Because growth is a factor that increases the current account deficit and foreign trade deficit. In the relationship between foreign trade and economic growth, the direction and importance of the relationship may vary depending on the country and period.

Keywords: GDP, Johansen Cointegration Test, Toda-Yamamoto Test

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	i
TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1
1. DİŞ TİCARET	3
1.1. DİŞ Ticaret Kavramı ve İÇeriği	3
1.2. DİŞ Ticaret Teorileri	5
1.2.1. Klasik İktisatçılarda DİŞ Ticaret Haddi Kavramı.....	7
1.2.2. Neoklasik İktisatçılarda DİŞ Ticaret Haddi Kavramı	8
1.2.3. Yeni DİŞ Ticaret Haddi Kavramı	9
1.2.4. Alternatif DİŞ Ticaret Haddi Kavramı	9
1.3. Ülke Bazında DİŞ Ticaret	12
1.4. Mal Bazında DİŞ Ticaret	13
1.5. Sektörel Bazda DİŞ Ticaret.....	13
2. EKONOMİK BÜYÜME	15
2.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı ve Ölçümü	16
2.2. Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri	17
2.2.1. Beşeri Sermaye	17
2.2.2. Fiziksel Sermaye	18
2.2.3. Yapısal ve Kurumsal Politikalar	19
2.2.4. İnovasyon ve Ar-Ge	19
2.2.5. Ekonomik Performans.....	20
2.2.6. Ticari Açıklık	21
2.2.7. Doğrudan Yabancı Yatırım	21

2.2.8. Sosyo-Kültürel Faktörler.....	22
2.2.9. Demografik Yapı.....	22
2.3. Ekonomik Büyüme Teorileri.....	23
2.3.1. Klasik Büyüme Teorisi	23
2.3.2. Adam Smith'in Büyüme Modeli.....	24
2.3.3. Ricardo'nun Büyüme Modeli.....	25
2.3.4. Thomas Robert Malthus'un Büyüme Modeli	26
2.3.5. Marksist Büyüme Teorisi.....	26
2.3.6. Keynesyen Büyüme Teorisi	27
2.3.7. Harrod Domar Büyüme Modeli	28
2.3.8. Neoklasik Büyüme Teorisi.....	28
2.3.9. İçsel Büyüme Teorisi	30
3. DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: 1980	
SONRASI TÜRKİYE ÖRNEĞİ	31
3.1. 24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları.....	32
3.2 1980-1989 Yılları Arasında Türkiye'de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme ...	33
3.3. 1990-1999 Yılları Arasında Türkiye'de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme ..	35
3.4. 2000-2009 Yılları Arasında Türkiye'de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme ..	38
3.5. 2010-2019 Yılları Arasında Türkiye'de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme ..	41
4. DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE	
ÜZERİNE BİR ZAMAN SERİSİ UYGULAMASI	43
4.1. Literatür Taraması	43
4.2. Uygulamada Kullanılacak Veri Seti	45
4.3. Analiz ve Bulgular	46
4.3.1. Durağanlık Analizi	46
4.3.2. Johansen Eşbütünleşme Testi.....	49
4.3.2.1. Johansen Eşbütünleşme Analizi Temel Varsayım Testleri.....	51
4.3.3. Toda Yamamoto Nedensellik Analizi.....	52
SONUÇ.....	54
KAYNAKÇA	56

TABLolar LİSTESİ

Sayfa

Tablo 3.1: 1980-1989 Yılları Arasında Türkiye’de Dış Ticaret, GSYH ve Büyüme Hızı Tablosu	34
Tablo 3.2: 1990-1999 Yılları Arasında Türkiye’de Dış Ticaret, GSYH ve Büyüme Hızı	37
Tablo 3.3: 2000-2009 Yılları Arasında Türkiye’de Dış Ticaret, GSYH ve Büyüme Hızı	39
Tablo 3.4: 2010-2019 Yılları Arasında Türkiye’de Dış Ticaret Değerleri ve Büyüme Hızı	41
Tablo 4.1: Uygulamada kullanılacak değişkenler (1980-2019).....	46
Tablo 4.2: Serilerin Düzey Değerlerinin ADF ve PP Birim Kök Testleri Sonuçları .	48
Tablo 4.3: Serilerin Düzey Değerlerinin ADF ve PP Birim Kök Testleri Sonuçları ..	49
Tablo 4.4: Eşbütünleşme Test Sonuçları.....	50
Tablo 4.5: DOLS İhracat Test Sonuçları.....	50
Tablo 4.6: DOLS İthalat Test Sonuçları	50
Tablo 4.7: Otokorelasyon İçin LM Test Sonuçları	51
Tablo 4.8: Değişen Varyans için White Test Sonuçları	51
Tablo 4.9: Toda Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları	52

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 4.1: 1980-2019 Verilerin Grafikleri..... 47

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ARGE	: Araştırma ve Geliştirme
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Birliği
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

Dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki uluslararası iktisat biliminin doğuşuna kadar uzanmaktadır. Dış ticaret ekonomik büyümenin temel faktörlerinden biridir. Ülkelerin birbirleri arasında ekonomik ilişkilerde bulunabilmesi için, ihracat gibi döviz girişi sağlayacak faaliyetlerde bulunmaları gerekir. Dış ticaretin temel amaçları ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı sağlamak, büyümeyi hızlandırmaktır.

1960-1980 arası dönemde uygulanan ithal ikameci politikalar ekonomik büyüme de beklenen olumlu büyümeyi sağlayamamıştır. Oluşan dış açıklar ve bunların finansmanı, döviz rezervlerinde olumsuz sonuçlar meydana getirmiştir. Yaşanılan petrol krizinin yarattığı kronikleşmiş yüksek enflasyon 24 Ocak kararlarının alınmasına zemin hazırlamıştır. 1980 sonrası dönemde ülkemizde ithal ikameci politikalar geride bırakılmış, bunun yerine dışa açık sanayileşme stratejileri almış ve ihracatın odak noktası olduğu sanayileşme politikaları uygulamaya konulmuştur. Şüphesiz ki ülkemizin içinde bulunduğu şartlara yönelik en uygun, etkili ve doğru politikaları belirleyip uygulamak ekonomiyi olumlu yönde etkileyip istenilen amaçlara ulaşılmasına destek olacaktır.

1980 sonrası benimsenen ihracata dayalı ekonomi politikası ülkemizin ihraç ettiği malların yapısında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Ekonominin liberalleşmesine yönelik sağlanan Gümrük Birliği'ne katılım 1996 yılında gerçekleşmiştir. Türkiye'de Avrupa ülkeleriyle olan ekonomik ilişkilerini serbestleşmiş, üye ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerde yüksek gümrük duvarları ortadan kalkmıştır.

Bu çerçevede çalışmanın amacı 1980-2019 yılları arasında Türkiye'deki ekonomik büyümeye yönelik ithalat ve ihracat değişkenlerinin etki edip etmediğinin araştırılmasıdır. Yıllara ait mal ihracatının yanında toplam mal ithalatı da ele alınmış ve ekonomik büyümeye etkisi olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Uyguladığımız Johansen eşbütünleşme testi ve Toda-Yamomata nedensellik testleri ile dış ticaretin ekonomik büyüme üzerinde bir etkisinin olup olmadığı incelenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde dış ticaret kavramı ve içeriği açıklanmaya çalışılmıştır. Ardından dış ticaretin farklı dönemlerde tarihsel gelişimi ve farklı

ekollerin dış ticaret kavramına bakış açılarından bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise ekonomik büyümenin tanımı ve ölçümü açıklanmıştır. Ekonomik büyümenin belirleyicilerinin önemi ve etkilerinden bahsedilmiştir, farklı ekollerin büyüme modeli ve teorilerinden örnekler verilip ileri sürülen büyüme teorilerinin içerikleri açıklanıp yorumlanmıştır. Üçüncü bölümde 1980 sonrası Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmelerden bahsedilmiştir. Dördüncü bölümde ise Türkiye ekonomisinde dış ticaretin ekonomik büyüme üzerine etkisi, 1980 sonrası dönemler incelenerek TÜİK'ten elde edilen verilerinde neticesinde açıklanıp yorumlanarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Son bölümde ise dış ticaretin ekonomik büyüme üzerine etkisi konusunun araştırmasını yapıp, çalışma hazırlayan araştırmacıların elde ettikleri bulgu ve sonuçlardan bahsedilmiştir. Literatür taramasının ardından ekonomik analizlere geçilip veri setinin durağanlık analizi, Johansen eşbütünleşme analizi, Toda-yamamoto nedensellik analizi uygulanıp sonuçlar elde edilmiş ve yorumlanmıştır. Ekonometrik analizlerden elde edilen bulgularda dış ticaret ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin olduğu ortaya konmuştur. Toda-yamamoto nedensellik analizi incelendiğinde ihracattan ithalata ve GSYİH'ye bir nedensellik ilişkisi vardır, aynı şekilde ithalattan ihracata ve GSYİH'ye bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Johansen eşbütünleşme analizi incelendiğinde ise değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiş, pozitif yönlü bir ilişkinin mevcut olduğu ortaya konulmuştur. Özetle ithalat ve ihracat oranlarındaki artış ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlamaktadır sonucuna ulaşılmıştır.

1. DIŞ TİCARET

Genel olarak, uluslararası mal ve hizmet alışverişi olarak tanımlanan dış ticaret, genellikle malların ihracatı ve ithalatı için kullanılır. Mal ve hizmetlerin ihracatı ve ithalatı da olmakla birlikte, hizmet ihracatı ve ithalatı dış ticaret istatistiklerine dahil edilmemiŐtir. Ülke sınırları içinde başka ülkelere mal satmak için ihracat faaliyetlerini gösteren kişi ve kurumlar, mal alımı ise diŐer ülkelere yapılan ithalat olarak tanımlanmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2008).

Bir ülkenin ekonomik refahı ve kalkınması için uluslararası ticaretin önemi, Adam Smith'in ulusların zenginliğine yol açan nedenleri araştırmasından bu yana mevcut literatürde yoğun bir şekilde yer almıştır. Bu ilişkinin altında yatan temel mantık, ülke ekonomilerinin yurt içinde üretilemeyen ithal mal ve hizmetleri finanse etmek için gelir elde etmek için mal ve hizmet ihraç etmesi gerektiğidir (Morgan ve Katsikeas, 1997).

1.1. Dış Ticaret Kavramı ve İÇeriği

Mal ve hizmetlerin ulusal sınırlar, uluslararası ticaret veya dış ticaret arasındaki akıŐını aynı anlamda ifade etmek, uluslararası ekonomik ilişkilerin en geleneksel, en eski ve en baskın bölümünü oluşturmaktadır (Seyidoğlu, 2009: 17; Ietto-Gillies, 2005: 19). Gerçek anlamda dış ticaretten bahsetmek ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla mümkün hale gelmiştir (Ietto-Gillies, 2005: 19). Dış ticaretten beklenen en önemli faydalardan biri, uluslararası ticaretin otarŐi (kapalı ekonomi) durumunun aksine, ülkelerin mal ve hizmetlere kendi imkanlarının ötesinde ve dolayısıyla daha yüksek bir refah düzeyine eriŐmesine izin vermesidir. Bu nedenle, ulus devletlerin dış ticaretten kazanç bekledikleri ölçüde serbest dış ticareti otarŐiye tercih etme eğiliminde olmaları beklenmektedir.

Yaklaşık olarak 20. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan yeni küreselleşme dalgasının en önemli unsurlarından biri serbest dış ticarettir. Serbest dış ticaret, uzmanlaşma yoluyla dünya refahının artmasına katkıda bulunan önemli bir politika aracı olarak görülebilir. Öte yandan, saf serbest ticaret, ülkeler arasındaki etkileşimi ve ekonomik bağımlılığı güçlendirir. Çünkü uluslararası ticaret hacmindeki hızlı artış, küresel ticaret sistemine entegre bir ülkede yaşanan Őokun bu sistemde diŐer ülkelere

hızla yayılmasına neden olabilir ve bu, ülkelerin bağımsız gelişmesini zorlaştıran bir faktör olarak görülebilir (Grimwade, 2000: 1).

Artan dış ticaret faaliyetlerinin hızla gelişmesinde rol oynayan faktörlerden bazıları şu şekilde sıralanmıştır (Koban, (2012);

- Gelişmekte olan ekonomilerde artan talep; Özellikle nüfusu 1,6 milyarın üzerinde olan Çin örneğinde olduğu gibi, ekonomik gelişme gösteren ve büyüme eğiliminde olan ülkelerin pazarlarında artan talep
- Artan küresel rekabetin bir sonucu olarak ölçek ekonomilerini hedeflemek: Artan uluslararası rekabet, işletmeleri ölçek ekonomilerinden yararlanarak üretim maliyetlerini düşürmek için yeni pazarlar bulmaya yöneltmiştir.
- Ülke başkentlerinin küresel ölçekte hızla yayılması: Ülke dışında yapılan yatırımların artması, küresel sermaye hareketleri ve uluslararası projeler, ülkeler arasında sermaye yayılma oranını artırmıştır.
- Uluslararası ticareti engelleyen unsurların ortadan kaldırılması: Dünya ticaretinin serbestleştirilmesi açısından hem Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) hem de Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) çalışmaları uluslararası ticaret engellerinin kaldırılmasında belirleyici olmuştur. Öte yandan birçok ülkenin bir araya gelmesiyle oluşan ekonomik entegrasyonlar (EFTA, AB, NAFTA vb.) Ve bu ülkeler tarafından gümrük vergilerinde indirim, tarife dışı engellerin kaldırılması gibi uluslararası ticareti kolaylaştıran faaliyetler oynamıştır.
- Bilgi ve İletişim Teknolojilerindeki Gelişmeler: Genel olarak özellikle internet kullanımının artması, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeye, uluslararası ticarete sınırların öneminin yitirilmesine ve pazarın, dünyanın en uzak köşeleri. Öte yandan teknolojik gelişmenin üretim bilgisini artırması ticaret hacminde artışa neden olmakta bu da hem üretim miktarını hem de depolama ve nakliye etkilemektedir. Ancak bilgi ve iletişim teknolojisindeki yeniliklerin, reklam faaliyetleri gibi daha etkin ve yaygın iletişim imkanlarıyla birlikte kullanılması, rekabeti

artırarak küresel ölçekte hem üretimi hem de ticareti artırmaktadır (Karagöz, 2007: 215-216).

Gelişmiş ülkeler arasındaki ticaretin ağırlıkta olduğu günümüz uluslararası ticaret sisteminin en çarpıcı yönlerinden biri, uluslararası ticaretin içeriğiyle ilgilidir. Çünkü bugün uluslararası ticaretin önemli bir kısmı, genellikle aynı sanayi grubu içindeki malların iki yönlü ticaretinden oluşan "endüstri içi" ticaret biçiminde ortaya çıkmaktadır. Kullanılan endüstri sınıflandırmasına (endüstri ölçütü ölçütü) göre değişmekle birlikte, endüstri içi ticaret büyüklüğünün çağımızdaki toplam dünya ticaretinin yarısına kadar ulaşabileceği belirtilmektedir (Krugman vd., 2012: 169). Günümüz dış ticaretine ilişkin dikkat çekici bir diğer tespit ise "firma içi" ticarettir. Genel olarak endüstri içi ticaret kapsamında değerlendirilen firma içi ticaret, çokuluslu şirketlerin kendi ülkelerindeki merkezleri ile yabancı ülkelerdeki şubeleri veya çokuluslu şirketlerin şubeleri arasında sınır ötesi ticareti ifade eder. Çokuluslu firmaların dikey-DYY faaliyetlerine (üretim uluslararası bölümlere ayrılması) bağlı olarak artan firma içi ticaret, çağımızdaki toplam dünya ticaretinin yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır (Ietto-Gillies, 2005: 19; Carpenter, 2005: 1; Krugman ve diğerleri, 2012.: 185; OECD, 2002: 163). Zaman içinde toplam dünya ticaretinin hacminde ve yapısında meydana gelen bu gelişmeler, dış ticaret akışlarını geleneksel teorilerin ötesinde açıklamaya yönelik yeni yaklaşımların önünü açmıştır.

1.2. Dış Ticaret Teorileri

Dış ticaret, ülkeler arasındaki mal, hizmet, sermaye ve fikri mülkiyet hakları ticaretinin tamamıdır. Ayrıca dış ticaret, ülkelerin ekonomik ve politik olarak dünyada söz sahibi olmaları, onları zenginleştirmeleri, ekonomik büyümelerini gerçekleştirerek gelişmelerini sağlamaları ve ekonomik birimlerinin faydalarını maksimize etmeleri açısından önemlidir (Gültekin, 2011: 31).

Dünya bir köy haline geldikçe, sıkı dış ticaret politikaları yerini liberalleşmeye dayalı dış ticaret politikalarına bırakmış ve serbest ekonomi, rekabet, teknoloji gibi kavramlar önem kazanmaya başlamıştır. Dünya ticaretinin liberalleşme eğiliminde olduğu düşünüldüğünde, ekonomik ilişkilerde korumacılık anlayışı bugün yerini serbest ticarete bırakmıştır. Serbest ticaretin yanı sıra mali ve parasal alanda da liberalleşme süreci gelişmiştir. Dolayısıyla ekonomik olarak ülkelerin ekonomik

sistemi ve bu sisteme uygulanan iktisat politikaları giderek küreselleşme olgusuna benzemektedir (Karluk, 2003: 216).

Küreselleşmenin önemli bileşenlerinden biri olan ekonomik küreselleşme; mal, hizmet, sermaye, teknoloji, bilgi vb. faktörlerin akışkanlığının artması, uluslararası ekonomik ilişkilerin artması ve dünyanın tek bir pazarda toplanması demektir. Ekonomik küreselleşme kavramının üç boyutu vardır. Ticarete küreselleşme, finansal küreselleşme ve üretimin küreselleşmesi (Seyidoğlu, 2003: 189). Ticari küreselleşme kapsamında dünyada Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde altı kat artmıştır. Mamul mal ve hizmet ihracatında da aynı oranda artış yaşanmıştır. Dünya ticaretindeki bu artışın temel nedenleri, dış ticaretteki vergilerin, gümrük tarifelerinin ve kısıtlamaların azalması ve bu dönemde gelişmiş ülkelerle birlikte gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaretinde önemli bir rol üstlenmesidir. Küreselleşmenin ekonomik açıdan ikinci boyutu olan küresel finansal piyasalar açısından, uluslararası bankacılık ve döviz, tahvil ve bono piyasaları bugün küresel ekonominin işleyişinde büyük rol oynamaktadır. Küreselleşmenin üçüncü boyutu olan küresel üretimdeki dönüşüm, günümüzde geleneksel ulus-devlet temelinin aksine, küresel pazarda üretim faaliyetleri gerçekleştirilirken, üretimin bazı aşamaları farklı coğrafyalarda gerçekleştirilebilmektedir. Günümüz üretim sürecinin en önemli özelliği, mal üretiminden çok hizmet üretimine odaklanması ve nitelikli insan kaynağının en önemli üretim faktörlerinden birine dönüşmesidir (Bayar, 27-28).

Küreselleşmenin, bir ülkenin gelişmişlik düzeyi hakkında bilgi veren ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini savunan çalışmalardan Stiglitz (2004), bu süreci iyi değerlendiren ülkelerin ekonomik büyümeyi sağlama ve sürdürme aşamasında küreselleşmenin itici güç olacağını vurgulamaktadır. Dreher'in de (2006) ifade ettiği gibi, küreselleşmenin ülkelerin refah seviyesine olan etkisinin pozitif yönlü olduğu söylenebilir. Küreselleşmenin olumlu etkilerinin yanında, yoksulluğu arttırması, sosyal ve çevresel koşulları kötüleştirilmesi gibi olumsuz etkilere yol açtığı şeklinde görüşlerde mevcuttur (Doğan ve Can, 2016: 198-199).

1.2.1. Klasik İktisatçılarda Dış Ticaret Haddi Kavramı

Klasik iktisadın temel görüşleri Adam Smith'in 1776'da yayınladığı "Ulusların Zenginliği" kitabına dayanmaktadır. İngiltere'de 18. yüzyılın sonlarına doğru başlayan sanayi devriminden sonra ortaya çıkan Klasik İktisat Okulu, arza odaklanmaktadır (Savaş, 2007: 6). Adam Smith'e göre bireyler ekonomik çıkarlarına göre hareket ederler ve bu durum "homo ekonomik" yani "ekonomik kişi" olarak ifade edilir. Kendi ekonomik çıkarları için hareket eden birey, aynı zamanda sosyal çıkarlara da katkıda bulunacaktır. Kendi ekonomik çıkarlarına hizmet etmek amacıyla hareket etmenin sosyal çıkarlara da fayda sağlayacağını ifade eden bu görüş, ekonomide otomatik olarak düzeni sağlayan "görünmez bir el" olduğunu ifade etmektedir. Görünmez el otomatik olarak fiyat mekanizmasını oluşturacağından, devletin ekonomiye müdahale etmesi gerekmez.

Merkantilizmin aksine Adam Smith'e göre ülkelerden biri kazanacak, diğeri dış ticarete kaybetmeyecek. Dış Ticaret; Bir iş bölümü ve uluslararası uzmanlaşma yaratarak, dünya kaynaklarını daha verimli hale getirecek ve dünyadaki üretimi ve refahı artıracaktır. Böylelikle ikili ticaret yapan iki ülke, yüksek üretim ve tüketim seviyelerine ulaşacak ve birlikte yaşam standartlarını yükseltecektir. Yani uluslararası ticareten her iki taraf da faydalanacaktır (Seyidoğlu, 2003: 16).

Uluslararası ticaret analizinde kullanılan ve dış ticaret modellerinde standardize edilen varsayımlar şu şekildedir (Kazgan, 2008: 106):

- Dış ticaret modelinde iki ülke ve ürettikleri mal var.
- Mallar homojendir.
- Ekonomi tam istihdam düzeyindedir.
- Devletin ekonomiye müdahale etmediği yani görünmeyen bir el olduğu kabul edilmektedir.
- Gümrük vergileri ve kota gibi vergilerin uygulanmadığı kabul edildi.
- Dış ticarete nakliye maliyeti sıfırdır.
- Üretim faktörleri ülke içinde hareketlidir; ancak, ülkeler arasında etkin değildir.
- Dış ticarete para etkisizdir; ancak mallarla mal alışverişi söz konusudur.

- Para yalnızca bir değişim aracıdır.
- Zevklerin ve teknolojinin değişmez olduğu varsayılır.
- Emek-Değer Teorisi geçerlidir.

1.2.2. Neoklasik İktisatçılarda Dış Ticaret Haddi Kavramı

Klasik dış ticaret teorisi emek değeri teorisine dayandığından, işgücü dışındaki faktörlerin maliyetler ve dış ticaret üzerindeki etkilerini görmezden gelmesi eleştiri konusu olmuştur. Mill, klasiklerin umursamadığı talep faktörünü modele ekledi. Ayrıca karşılıklı talep yasasını ortaya koydu ve karşılıklı talep yasası, Mill'den sonra Neo-Klasik iktisatçılar tarafından geliştirildi. Mill aynı zamanda dış ticaretin ülkeler arası etkileşimi arttırarak teknolojik gelişmenin ilerlemesine zemin hazırladığını ileri sürmüştür. Mill'e göre, ihracata konu olan malların edilen çeşitlendirilmesini sağlayan veya maliyetlerini düşüren teknolojik ilerleme, ihracata konu olan mallarında verimliliği artırıyor. Ayrıca ülkenin karşılıklı talebe göre oluşan ithal malları daha ucuza almasını sağlayarak dış ticaret kazancını arttırır (Mill 1965: 600-601).

Neo-Klasik dış ticaret teorisinin temeli esas olarak karşılaştırmalı üstünlük teorisine dayanmaktadır. Bununla birlikte, işgücü maliyetinin yanında diğer faktörleri de içeren fırsat maliyeti yaklaşımını savunmaktadır. Heckscher-Ohlin teorisine göre, üretkenlik farklılıkları dış ticareti canlandırmaktadır. Verimlilikteki farklılığın nedeni, faktör ekipmanının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşım, ticarete konu olan ülkeler arasındaki faktör gelirlerini eşitlemesine ve dolayısıyla yerli tekellerin yok olmasına neden olur. Sonuç olarak, gelir paylaşımı iyileşir.

Heckscher-Ohlin Teorisinde, ülkedeki üretim faktörlerinin miktarına önem verilmekte ancak emek ve sermaye faktörlerinin de üzerinde durulmaktadır. Ülkeler emek açısından zengin ve sermaye açısından zengin mallar olarak gruplandırılırken, mallar emek yoğun ve sermaye yoğundur. Ayrıca ülkeler aynı üretim teknolojisine sahiptir; Üretimde sabit getiri koşullarının hüküm sürdüğü ve ülkelerin benzer talep koşullarıyla karşılaştıkları varsayılmaktadır (Seyidoğlu 2003).

Heckscher-Ohlin modeli ve ondan ilham alarak oluşturulan benzer teoriler iktisat tarihinde uluslararası ekonomide kabul görmüştür. Ancak bu modelin dış ticaret

teorisi bilgi unsurlarını yeterince içermediği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Uygulanan deneysel testler neticesinde ulaşılan sonuçlarla Heckscher-Ohlin modeline duyulan güven yıkıma uğramıştır. Bilgi son zamanlarda sosyal dönüşüm geçirdi. Aynı zamanda dış ticaret teorileri üretim sürecine yansımaya başladıkça önemli açılımlar sağlanmıştır.

1.2.3. Yeni Dış Ticaret Haddi Kavramı

Leontief, 1951'de Neo-Klasik dış ticaret teorisinin güvenilirliğinin zedelenmesine sebep olacak deneysel sonuçları yayınladı. Yaptığı deneysel çalışmaya göre, sermaye açısından zengin ülkelerden biri olan ABD, Heckscher-Ohlin teorisinin varsayımının tersine, sermaye yoğun malları ithal etmekte ve emek yoğun mal ihraç etmektedir (Leontief 1954: 3-32). Bunun nedeni daha sonraki zamanda Leontief tarafından ABD'deki yüksek işçi verimliliğine atfedilse de faktör ekipman teorisi hakkında karşıt fikirlere ve Neo-Klasik Dış Ticaret Teorisinin güvenilirliğinin zedelenmesine sebep oldu. Bu tartışmaların ardından, üretim ve dış ticarete başta bilgi olmak üzere emek ve sermaye dışındaki faktörlerin önemini ortaya koyan farklı teoriler geliştirildi.

Yeni Ticaret Teorisi, Krugman (1979) ve Grossman ve Helpman'ın (1993) çalışmaları tarafından tanıtıldı. Yeni Ticaret Teorisi, ticareti klasik dış ticaret teorisini görmezden gelmek yerine, yalnızca göreceli faktör ekipmanına veya karşılaştırmalı avantajlara bağlamaz. Aynı zamanda ölçek ekonomilerinin ve maliyetlerin düşürülmesinin ehemmiyeti vurgulamaktadır. Ayrıca ürün farklılaştırması ve ürün çeşitlendirmesinde pazarın adaptasyon sürecini ve dış ticaret üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Bu çalışmalarda, mükemmel rekabet varsayımı geçerliliğini yitirmiştir. (Krugman 1979:469-479, 1980:950-959).

1.2.4. Alternatif Dış Ticaret Haddi Kavramı

Alternatif dış ticaret teorilerinin temelindeki yaklaşım farklı büyüklük ve yapıya sahip ülke ekonomilerinde değişik özelliklere sahip ürünlerin karşılıklı olarak alım satım işlemini kısacası ticaretini açıklamaktır. Nitelikli işgücü teorisi Keasing (1965 ve 1966) ve Kenen (1965) tarafından geliştirilmiştir ve bu teoride, gelişmiş ülkeler arasındaki ticaretin nedeni vasıflı işgücündeki farklılıklarla bağlantılıdır.

Teoriye göre, harcanan kaynak faktörü üzerinde durulmuştur. Vasıflı emek yoğun mallar ve sermayenin yoğun olarak kullanıldığı mallar, türetilen kaynaklara ilave edilir. Böylelikle aynı kategoride birbirinden farklı iki mal grubu analiz edilir. Alternatif dış ticaret teorisine göre, yüksek nitelikli işgücüne sahip ülke ekonomileri, bu faktörün yoğun olarak kullanıldığı malların üretimi ve ihracatında uzmanlaşmaktadır.

Teknoloji açığı teorisi, 1961 yılında Posner tarafından geliştirilmiştir. Herhangi bir ürünü ya da üretim yöntemini ilk önce tasarlayıp geliştiren ülke, bu ürün ya da üretim yönteminin ilk ihracatçısı olacaktır, fakat kullanılan teknoloji ve farklı üretim yöntemi zamanla diğer ülkelerde de öğrenildiğinde maliyet / rekabet avantajı kazanacaktır. Diğer ülkelerin avantajları (işgücü, doğal kaynaklar vb.) sayesinde avantajlı ve ithalatçı konumuna gelmiştir. Teknoloji açığı teorisine göre ihracatın devamlılığının teknolojik ilerlemelere bağlı olarak yapılacak yeniliklerle sağlanması düşünülmektedir (Posner, 1961: 323-341).

Tercihler Teorisindeki Benzerlik, Linder (1961) tarafından geliştirilmiştir. "Linder'e göre, uyumlu gelir seviyeleri ve seçimleri olan sanayi ülkeleri karşılıklı dış ticarete daha uygundur. Yurt içi satış için üretilen sanayi ürünleri, kendi tercihlerine benzer tercihlere sahip ülkelere ihraç edilmesi muhtemeldir. Bir süre sonra yabancı arayışı iç piyasa için üretilen mallarda piyasa oluşur çünkü iç piyasa doygunluk seviyesine ulaşmıştır (Linder, 1961: 91-94). Tercihlerdeki benzerlik hipotezi üretilen malların ticaretini açıklamada beklentileri karşılamadığı için eleştirilmiştir.

Sektörler arası ticaret, farklı türdeki ürünlerin ihracatı veya ithalatındaki karşılaştırmalı avantajlara dayanmaktadır. Bir ülke ekonomisinin farklı üretim alanlarında sergilediği karşılaştırmalı üstünlüğü o ülkenin dış ticaretteki konumunu belirler. Eğer sektörde endüstri içinde oluşan ticaret yoğun ise, bunun anlamı mutlak bir karşılaştırmalı üstünlüğün var olmadığı düşünülmektedir. Bu nedenle, endüstrinin içinde oluşan ticaret, karşılaştırmalı avantaj anlamına gelmez.

Sektörler arası ticaret durumunda, dış ticarete bağlı olarak sağlanan kazanç, uzmanlaşmaya ve ürün değişimine dayanır. Endüstri içi ticaret durumunda, uluslararası ticaretten elde edilen gelir, karşılaştırmalı üstünlüğün bir neticesi olarak

elde edilen kazançlardan çok daha yüksektir. Çünkü endüstri içi ticaret, ülkelere daha geniş pazarlara açılma fırsatı sunuyor. Bu çerçevede bir ülke üretimini gerçekleştirdiği bir mal grubunun hem ithalatçısı hem de ihracatçısı olabilir. Bu olay çoğunlukla gelişmiş ülkelerde ve tüketici seçimlerinin büyük ölçüde farklılık gösterdiği pazarlarda ortaya çıkar.

Endüstri içi ticaret teorisi, faktör ekipmanındaki farklılıkları ele alır. Fakat belirgin özelliği, ölçek ekonomilerinin ve düşen maliyet unsurlarının dış ticaret üzerindeki etkilerini de hesaba katmasıdır. Piyasa şartlarının farklılık göstermesi, piyasaların daima tam olarak rekabetçi bir piyasa olmaması ve hatta piyasalarda rekabet koşullarının olmaması, analizleri güncel piyasa koşullarına göre güncel hale getirmiştir. Aynı zamanda, benzer gelişmişlik düzeylerine ve yüksek kişi başına gelire sahip ülkelerdeki tüketici seçimlerinin genel olarak benzerlik göstereceği ileri sürerek, bu benzerlik eğiliminin dış ticaret üzerindeki etkilerini tartışmaktadır.

Klasiklerden sonra malların homojenliği ve piyasaların mükemmel rekabet yapısı gibi benzer varsayımlarla dış ticareti açıklamayı amaçlayan Neo-Klasik düşünürler, maliyetin emek dışı yönlerine ve talebin dış ticaret üzerindeki etkilerine yer vermişlerdir. Teknolojik ilerleme ve ölçek ekonomisi kavramlarını dışlayan Neo-Klasik görüş, dış ticaretin büyük ölçüde sanayiler arası ticaret olarak yürütüldüğü yıllar için yeterli açıklamalar sağladı.

Teknolojinin gelişmesi, dış ticaret ve dış ticaret teorilerinin yapılandırılması gereğini ortaya koydu. Kusursuz rekabet piyasaları görüşü terk geride bırakıldı ve yerini bozuk rekabet piyasaları aldı, ölçeğe göre sürekli getiri varsayımı geride bırakıldı ve ölçeğe göre artan getiri fikri yerini bu fikir aldı. Teknoloji ve talebin yapısı analizlerde kullanılmaya başlandı. Uluslararası fiyatın oluşumunu saplayan küresel firmaların rekabetidir. Ülkelerde uzmanlaşma faktör ekipmanı veya karşılaştırmalı avantajlarla şekillenmez. Dış ticaret kazançları da bu koşullar altında gerçekleşir. Gerçekleşen değişikliklere bağlı olarak dış ticaret teorileri de değişikliğe uğramış ve modern dış ticaret teorileri olarak kabul gören yeni teoriler ortaya çıkmıştır.

1.3. Ülke Bazında Dış Ticaret

Dış ticaret analizinde son derece önemli bir yere sahip olan yoğunlaşma değerleri, ihracatta sektörel veya ülke bazında çeşitlenme olup olmadığını gösteren önemli bir göstergedir. Bu göstereye göre ürün çeşitliliğine ve ülke sayısına bağlı olarak dış ticarete yaşanacak durumlar aşağıdaki iki şekilde ifade edilmektedir:

- Ticarete serbestleşme ve ihracata dayalı büyüme modelini benimseyen ve uluslararası ticaret sistemine dahil olan bir ekonomide, ihracat gelirleri bu malların fiyatlarında oluşabilecek oynaklığa bağlı olarak az sayıda ülkeye dayanıyorsa ve dış talepteki daralma, ihracat gelirlerinde azalma ve makroekonomik göstergeler şeklinde oluşabilecek olası şoklar dengesizliklere neden olabilir.
- Öte yandan ihracat daha çok çeşitli ürünlere dayalı bir yaklaşımla yürütülürse, fiyatlarda dalgalanmalar yaşanacak ve bazı ülkelerde talep daralması yaşanacak olmasına rağmen ihracat geliri fazlası böyle bir düşüş olmayabilir. (Türkiye Kalkınma Bankası, 2010).

Kısacası, ülkelerin ihracat yaptıkları ülke sayısı ve hangi ülke pazarlarına yöneldikleri, yani sadece birkaç ülkeye veya daha fazla ülkeye yoğunlaşmaları, ülke ihracatının gelişmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

İhracatta olduğu gibi, ülke ve ülke grupları bazında, sadece birkaç ülkeye veya daha fazla ülkeye yoğunlaşsın;

- Söz konusu ithalat kaynaklarından herhangi birinde yaşanacak bir sorun ülke refahını ve ekonomisini nasıl etkileyecektir?
  - Böyle bir durumda ithalatın hangi ülkelere kaydırılabileceği,
- Ne tür alternatif veya tamamlayıcı politikalar geliştirilebilir, cevap bulma açısından büyük önem taşır ve söz konusu ülkenin ithalatının yoğunlaşmasına bağlıdır (Utkulu vd., 2013: 1-20).

1.4. Mal Bazında Dış Ticaret

Açık veya liberal bir ekonomi anlayışına sahip ülkeler, ihracatlarında çeşitli mallar deneyimlemek için küresel temelli krizlerle mücadele açısından büyük önem taşıyor. Çeşitlilik söz konusu değilse;

- İhracat artışları uzun vadede istikrarlı bir yükseliş eğilimi göstermeyebilir.
- İhracat yapılan ülkelerin talep koşulları ve ekonomik dinamizmine ve fiyat farklılıklarına bağlı olarak gelişebilecek ekonomik durgunluklar nedeniyle ihracat gelirlerinde aşırı dalgalanmalar olabilir.

Buna bağlı olarak ihracat ürün sepetindeki çeşitlendirmenin yanı sıra ülke çeşitlendirmesi, ülkelerin alternatif ürünlere yönelmesini sağlayacak ve ihracatta ürün bazında yaşanabilecek dış şoklara karşı ekonomide oluşabilecek darboğazları en aza indirecektir. Bunun doğal bir sonucu olarak ekonomik yapının bu şoklara karşı daha dirençli hale gelebileceği belirtilmektedir (Aldan vd., 2012: 1-20).

1.5. Sektörel Bazda Dış Ticaret

Milli gelirin istikrarlı bir şekilde artmasının sağlanması ülkelerin ekonomik kalkınması için büyük önem taşırken, toplam milli gelirin artırılması kadar sanayi sektörünün milli gelir içindeki payının artırılması da önemlidir (Ersungur ve Kızıltan, 2007: 268-278). Ancak, sanayi sektöründe ara ve yatırım malı üreten sektörlerle odaklanmak, ihracat yapısında önemli değişikliklere yol açarak zamanla daha yüksek katma değerli ve ileri teknolojiye sahip ürünlerin ihracatına ve neticesinde dış ticaret şartlarının ortaya çıkmasına neden olabilir. Öte yandan, ihracatın yapısının sektörler ve alt sektörler bazında tartışılması, ülke ihracatının yoğunlaştığı alanlar ve ihracatta mal çeşitliliği olup olmadığı konusunda önemli bilgiler sağlayabilir.

Öte yandan, ithalatın hangi ana mal grupları üzerinden yapıldığını gösteren veriler, ithalatın yapısına ilişkin temel göstergelerden biridir. İhracatta olduğu gibi ithalatın sektörel yapısı da ülkenin ekonomik altyapısı ve performansı, dışa açıklığı ve koruyucu bir dış ticaret politikası olup olmadığı hakkında önemli bilgiler sağlayabilir. Öte yandan, ülkelerdeki üretim, enflasyon, yatırımlar ve milli gelir gibi

makroekonomik göstergelerin de bu ülkelerin ihracat ve ithalat yapısı ve performansından etkilendiği unutulmamalıdır (Utkulu, 2008).

2. EKONOMİK BÜYÜME

Ekonomik büyüme, üretilen mal ve hizmetlerin kapasitesindeki artıştır. Diğer bir deyişle, ekonomik büyüme, bir ülkede GSYİH'nin sürekli olarak artış göstermesidir. Aynı zamanda bir ülkedeki maksimum teknoloji seviyesi ve üretim faktörü miktarını açıklayan üretim tesisleri eğrisinin dışa doğru kayması ekonomik büyümenin gerçekleştiğine işaret eder.

Diğer bir ifadeyle ekonomik büyüme; Kişi başı reel artış fiyatlarından başka bir şey değil. Ekonomik büyüme sorunu genellikle uzun vadeli bir sorun olarak görülmüştür. Çünkü uzun vadede ancak üretim ölçeğindeki bir artışla artırılabilir. Bu sebeple, büyüme olgusu daha çok arz tarafı tarafından belirlenir. Yani bir ülkenin üretim olanaklarının dışa kaymasına neden olan nedenler, ekonomik büyüme teorilerinin konusunu oluşturmuştur. Bu değişikliklerin arkasında hükümetler, beşeri sermaye ve fiziksel sermayenin üretkenliğini artıran politikalar benimsemiştir (Kibritçioğlu, 1998: 208).

Ekonomik büyümeye katkı sağlayan diğer unsurlar; Ülke içerisinde nüfusunda özellikleri göz önünde bulundurularak yapılan eğitim ve sağlık alanındaki harcamalarda ekonomik büyümeye destek olur. Ekonomik büyümenin gerçekleşmesine katkı sağlayan diğer bir faktör ise doğal kaynaklardır. Bir ülkenin sahip olduğu toprak, su ve madenler, ormanlar, dağlar, enerji kaynakları gibi yeraltı ve yer üstü zenginlikleri de ekonomik büyümeye olumlu etki yaratmaktadır. Doğal kaynak zengini ülkeler sahip oldukları doğal kaynakları üretimlerinde efektif bir şekilde kullandıklarında sınai gelişimi ivme kazanacak ve ekonomik büyüme için gerekli olan koşullar sağlanacaktır.

Mal ve hizmet üretiminde kullanılan her türlü makine ve teçhizat dar anlamda sermayeyi ifade ederken; Bir ülkede tasarrufların artması ve bu tasarrufların verimli yatırımlara dönüştürülmesi, sermaye artışına dönüşmüştür. Sermaye birikimi diğer kaynaklar gibi ekonomik büyüme için gerekli olmakla birlikte tek başına yeterli değildir. Son olarak, teknolojik değişimlerin ve yeniliklerin de ekonomik büyümeyi artırdığı unutulmamalıdır (Topuz, 2017: 56-59).

2.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı ve Ölçümü

Ekonomik büyüme, basitçe, toplam veya kişi başına üretilen mal ve hizmetlerin miktarında gerçekleşen artış olarak tanımlanmaktadır. Ancak ekonomik büyüme ölçülerinde reel GSYİH'nın nüfusa bölünmesiyle hesaplanan kişi başına reel ekonomik büyüme, yani kişi başına reel GSYİH büyüme oranı kullanılmaktadır. Çünkü kişi başına reel ekonomik büyüme, hem bireylerin yaşam standartlarının daha kolay izlenmesini hem de ülkeler arasında daha sağlıklı karşılaştırmalar yapılmasını sağlıyor (Yıldırım, 2011). Bu bağlamda Biçerli, ekonomik büyümeyi “kişi başına reel üretimdeki sürekli artış” olarak tanımlıyor. Gerçekleşen artışın büyüme olarak kabul edilebilmesi için bu artışın bir süreliğine değil sürekli olması gerekmektedir (Ünsal, 2007: 4-11). Bu artışların gerçekleşmesi için uzun vadede bir ülkenin üretim ölçeği veya potansiyelinin artması veya büyümesi gerekmektedir. Bu nedenle ekonomik büyüme, dikkate alınması gereken uzun vadeli bir sorun olarak görülmektedir. (Kibritçioğlu, 1988).

Ekonomik büyümenin ölçülmesinde 1991 yılına kadar milli gelir hesaplamalarında GSYİH yerine GSMH'nin kullanıldığı görülmektedir. İki kavram arasındaki fark sadece kapsadıkları coğrafya olmakla birlikte, GSYİH'nın üretim gücünün temel ölçüsü olarak kabul edilmektedir (Gordon, 2000). Ölçüm kolaylığı ve uluslararası ekonomik entegrasyonların yoğunlaşması gibi nedenlerle ekonomi, ekonomik sınırların siyasi sınırları tanımamasına yol açmıştır. Bu noktada, durumu daha iyi anlamak için iki kavramın tam olarak ne anlama geldiğinin altını çizmek gerekiyor. Ekonomik performansın en iyi ölçüsü olan GSYİH, "bir ülke sınırları içerisinde üretim faktörleri kullanılarak üretilen nihai mal ve hizmetlerin belirli bir dönemde piyasa fiyatlarıyla hesaplanan değerini" ifade eder. GSMH, "bir ülkenin vatandaşları tarafından üretilen tüm ekonomik değerleri" içerir. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, GSYİH'nin bir kısmı diğer ülke vatandaşları tarafından üretilen mal ve hizmetlerden oluşurken, GSMH'nin bir kısmı başka ülkelerde ikamet eden vatandaşlar tarafından üretilmektedir (Yıldırım v.d., 2010). Bu nedenle, bir ülke için ekonomik büyümeyi hesaplarken, vatandaş olsun ya da olmasın, sadece bize göre o ülke sınırları içinde üretilen mal ve hizmetlerin miktarına odaklanmak daha sağlıklı olur.

2.2. Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ulusların refahını ve yoksulluğunu belirleyen temel faktör haline gelen ekonomik büyümenin en önemli belirleyicileri, yatırımlar ve teknolojik gelişmeler yoluyla kişi başına düşen fiziki ve beşeri sermaye düzeylerindeki ve verimlilikteki artışlardır (Pamuk, 2007: 4).

Ekonomik büyümenin sürekliliğini sağlamak için tasarruf, yeni sermaye yatırımları, beşeri sermaye yatırımları ve yeni teknolojilerin bulunması gerekiyor. Tasarruf miktarında sağlanan artışla birlikte yeni sermaye yatırımları gerçekleşecek bunun sonucunda artan sermaye stokuyla birlikte birim emek başına sermaye miktarı da artacak ve verimlilik sağlanacaktır. Aynı zamanda insan bilgi ve becerileri anlamına gelen beşeri sermayeye yapılan yatırımlarda ekonomik büyümeye olumlu etki etmektedir. Beşeri sermayeye yapılan yatırımlarla bilgi ve teknolojiye yenilikler ve gelişmeler sağlanacak ve verimlilik elde edilecektir. Teknolojik yeniliklerle birlikte yeni ürünler piyasaya sürülecek ve verimlilikle üretimde artış sağlanmış olacaktır. Bu faktörlerin ekonomik büyümeye katkı sağlayacağı konusunda şüphe yoktur.

Ekonomik büyümeyi etkileyen faktörler birçok çalışmada tartışılmaktadır. Bu çalışmalar, farklı kavramsal ve metodolojik perspektifler kullanarak ekonomik büyümenin nedenlerini farklı parametrelerle açıklamaya çalışmış ve büyümenin kaynakları hakkında çeşitli sonuçlara ulaşmıştır (Petraikos vd., 2007). Büyümeye etki eden faktörler ülkeden ülkeye ve dönemden döneme değişmektedir. Ekonomik büyümeye etki eden ve aşağıda sıralanan bu faktörler kısaca tartışılacaktır.

2.2.1. Beşeri Sermaye

Neoklasik büyüme teorisinin temel uzantısı olmasının yanında, insan sermayesi, çeşitli içsel büyüme modellerinde ekonomik büyümenin ana kaynağı olarak da kabul edilmektedir. (Petraikos vd., 2007). Beşeri sermaye, yapıldığı ancak geri dönüşü olan dönemde maliyet yüklemesi açısından bir yatırım olarak kabul edilir. Bu bağlamda insan sermayesi yatırımı çeşitli şekillerde yapılabilir. Bireyler eğitim kurumlarına katılarak veya mesleki eğitim programlarını bitirerek kendilerine yatırım yapabilirler. Şirketler, hizmet içi eğitim yoluyla; Hükümetler ise okullaşma, mesleki eğitim sağlama ve sağlığı iyileştirme için kurdukları programlar aracılığıyla beşeri

sermayeye yatırım yapmaktadır. Elbette sağlıklı insanlar sağlıksız insanlardan daha üretkendir ve belirli becerilere sahip kişiler, bu becerilere sahip olmayanlara göre daha üretkendir (Case vd., 2011).

Beşeri sermayenin ekonomik büyümeye katkısı, eğitime yapılan vurgunun bir sonucu olarak çalışanların verimliliğinin artmasıyla gerçekleşmektedir. Olumlu dışsallıklar nedeniyle, beşeri sermayede artan bir marjinal getiri olduğu tartışılmaktadır. Temel olarak, eğitime zaman ayıran bir çalışan diğer meslektaşlarına da yardımcı olacaktır ve bu, birçok insanın üretkenliğinde bir artışa neden olacaktır (Pistone, 2009). Diğer bir deyişle, eğitim öncelikle kişinin kendisine fayda sağlayacak ve ardından diğer insanların daha fazla çalışmasına yardımcı olacaktır. Bu şüphesiz ekonomik büyümeye katkı sağlayacaktır.

2.2.2. Fiziksel Sermaye

Fiziki sermaye, kuşkusuz üretime katkı sağlayan temel faktörlerdendir. Üretimde kullanılan fiziki sermaye daha çok mal ve hizmet üretimine destek olan önemli bir unsurdur. Kişi başına düşen sermaye miktarındaki artış aynı zamanda üretimde çalışanın ortalama üretkenliğini de katkı sağlamaktadır. Azalan marjinal sermaye getirisi nedeniyle, fiziki sermayenin arttırılması tek başına bir ülkenin uzun vadeli ekonomik büyümesini sağlamak için yeterli olmasa da optimum miktarda fiziki sermaye ile en yüksek üretim düzeyine ulaşmak mümkündür. Şüphesiz bunun için diğer üretim faktörleri ile en uygun kombinasyonun oluşturulması gerekmektedir. (Pistone, 2009).

Fiziksel sermaye, hem emek üretkenliğini artırır hem de doğrudan hizmet sağlar. Üretimde kullanılan sermaye, işgücü verimliliğini doğrudan artırabilir. Bilgisayarlar bunun nasıl gerçekleştiğine dair güzel bir örnektir. Bilgisayarlar, daha önce mümkün görünmeyen veya neredeyse anında yapılması uzun süren görevlere izin verir. Aynı şekilde, küçük bir mürettebata sahip bir uçağın yüz insanı kısa bir sürede binlerce kilometre uzağa taşıyabilmesi, sermayenin emek verimliliğindeki artışına bir örnektir. Öte yandan sermaye de doğrudan hizmet sunabilir. Bir yılda üretilen sermaye teçhizatı, yıllar önce inşa edilen köprü ve tünellerden hala yararlanma örneğinde

olduğu gibi, önümüzdeki yıllarda bir ürünün değerine katkıda bulunabilir (Case vd., 2011).

2.2.3. Yapısal ve Kurumsal Politikalar

İçsel büyüme teorilerinin altında yatan faktör, ekonomik büyüme oranının kamu politikaları ve kurumlarından etkileneceğidir. Politika yapıcılar eğitim, altyapı, finans, dış ticaret vb. konularda çeşitli stratejiler geliştirerek ekonomik büyümeye katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Hükümetler bu şekilde ülkelerindeki ekonomik durumu iyileştirip uzun dönemde ekonomik büyümeye etki etmektedirler. Bu sebeple bir ülkenin uyguladığı politikalar, siyasal ve ticari yapısı ne kadar sağlam ve tutarlıysa ekonomik büyümeye olumlu etki sağlaması o kadar mümkün olacaktır.

Ekonomik büyümeye etki eden bir diğer önemli faktör ise kurumsal yapıdır. Bu anlamda Rodrik (2000), ekonomik büyümeye doğrudan etkisi olmamasına karşın, ekonomik büyümenin belirleyicilere etki ederek dolaylı olarak büyümeye katkı sağlayan kurumsal yapı üzerinde çalışmıştır. Bu çalışma fiziksel ve beşeri sermaye, yatırım, teknolojik değişim ve ekonomik büyüme süreci gibi büyümenin diğer belirleyicilerini de etkileyen 5 temel faktörü ortaya koymaktadır. Bu faktörler mülkiyet hakları, düzenleyici kurumlar, makroekonomik istikrar kurumları, sosyal güvenlik kurumları ve çatışma yönetimi kurumlarıdır. Bu düzenlemeler mevcut üretim kapasitesinin artmasına katkıda bulunmakta ve yeni yatırımların oluşumunu teşvik etmektedir (Rodrik, 2000: 3-31).

2.2.4. İnovasyon ve Ar-Ge

Günümüzde bilginin öneminin daha da artmasıyla birlikte bilişim ürünleri olan inovasyon ve Ar-Ge'nin önemi artmakta ve bu iki alandaki yatırımların üretkenliğe olumlu etki ederek ekonomik büyümeye katkı sağlayacağı görüşü artmaktadır.

Makroekonomik düzeyde yenilik, artan üretim için gerekli olan üç temel faktöre katkıda bulunur: sermaye, emek ve çok faktörlü verimlilik. 1990'larda yüksek büyüme performansı yakalayan ülkeler genellikle daha fazla insan istihdam eden, daha fazla sermaye biriktiren, işgücünün niteliklerini iyileştiren ve çoğu zaman çok faktörlü üretkenliklerini artıran ülkelerdir.

İnovasyonun çok faktörlü üretkenliğe katkısı uzun süredir kabul edilmektedir. Çok faktörlü üretkenlikteki artış, emek ve sermaye kullanımını açısından daha yüksek bir verimliliği yansıtmaktadır (OECD, 2004).

Ar-Ge harcamaları, yeni teknolojiye ulaşılarak bilgiye daha kolay erişim sağlanması destek olacaktır. Bunun sonucunda bilgiye yapılan yatırımlarla teknolojik gelişmeler ivme kazanacak yeni üretim yöntemleriyle üretimde verimlilik artışı sağlanıp ekonomik büyümeye katkı sağlanacaktır. Yapılan AR-GE harcamaları günümüzün sürekli gelişip değişen dünyasını yakalayabilmek için bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu bağlamdan bakıldığında AR-GE yatırımları ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerinde büyük öneme sahiptir.

2.2.5. Ekonomik Performans

Ekonomi politikaları ve makroekonomik koşullar ekonomik büyümenin belirleyicisi niteliğinde öneme sahiptir. Ekonomik performansın sağlanabilmesi için bu belirleyicilere ciddi bir önem verilmelidir. Makro ekonomik koşullar ekonomik büyüme için gereklidir, ancak yeterli değildir. Genel olarak istikrarlı bir makroekonomik ortamın, özellikle belirsizliklerin azaltılması açısından büyümeye katkı sağladığını söylemek mümkündür. Ayrıca istikrarsızlık, verimlilik ve yatırımlar üzerindeki olumsuz etkisi nedeniyle büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda en çok dikkat çeken makroekonomik faktörlerden bazıları enflasyon, maliye politikası, bütçe açıkları ve vergi yüküdür. Belirtilen makro faktörlerdeki istikrar ve şeffaflık, belirsizlikleri ortadan kaldıracak ve ülke ekonomisine uygun ortamın yaratılmasının önünü açacaktır (Petraikos vd., 2007).

Uygulanan istikrar politikalarıyla kısa dönemli dalgalanmaların önlenmesinin yanında uzun dönemde ekonomik büyüme hedeflenmektedir. Ülkelerin uyguladıkları para ve maliye politikalarıyla ekonomide istikrar sağlanmasına, ekonomide oluşan ödemeler dengesi krizlerini gibi sorunları yok etmeye çalışmaktadırlar. Ülke içerisindeki piyasa belirsizlikleri azaltılarak güven ortamı oluşturulup firmaları yatırım için ülke ekonomisine çekebilmektedirler.

2.2.6. Ticari Açıklık

Ticari açıklık, diğeri bir ifadeyle dışa açıklık ekonomik büyüme üzerinde performansı etkileyen bir diğeri faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ticaret açıklığı genellikle ithalat ve ihracat toplamını temsil eden dış ticaret hacminin milli gelire oranını ifade eder. Elde edilen bu oran ne kadar yüksek ise ülke ekonomisi o derecede dışa açık olmaktadır. Bu bağlamda ekonomik büyüme ile ticari açıklık arasında pozitif bir ilişkinin var olduğunu söyleyebiliriz.

Ticari açıklık, daha verimli üretim tekniklerini kullanarak ülke ekonomilerinin toplam faktör verimliliğini artırarak kişi başına reel gelirden artışa neden olur (Türedi ve Berber, 2010: 302-303). İç pazarın yanı sıra dış pazarlara yönelik üretim, genişlemeyle birlikte ölçek ekonomilerinin ortaya çıkmasına neden olur. Aynı zamanda uluslararası pazarlarda rekabet gücü sağlamak için kaliteyi artırıcı yöntemler geliştirilmektedir. Ancak rekabet nedeniyle kaynakların optimum kullanımı kaynak israfını engellemekte, iş bölümü ve uzmanlaşma sonucunda rekabet gücü sağlanmaktadır.²⁷ Yurt dışına açık olmak, yerli üretim teknolojisini de geliştirmektedir. Üretim sürecinde verimlilik ve verimlilikte artış var. Tüm bunların sonucunda dünya ticaretine açık olan ekonomi, kapalı ya da korumacı ekonomiden daha hızlı büyüme imkanına sahiptir (Nişancı vd., 2011: 305).

2.2.7. Doğrudan Yabancı Yatırım

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, yabancı ülkelerde yeni bir şirket kurulması, mevcut bir şirketin satın alınması veya sermayesinin artırılması anlamına gelir. Bu yatırımlar, ülkenin yetersiz tasarruf sorununun çözümüne yol açarak, sermaye birikimine katkıda bulunarak, ileri yönetim bilgisi ve üretim teknolojisini beraberinde getirerek yatırım yapılan ülkenin ekonomik büyümesine katkı sağlamaktadır (Ağayev, 2010: 163). Doğrudan yabancı etkisi ekonomik büyüme yatırımı, üretimdeki varlığından kaynaklanmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar teknolojik ilerlemenin ivme kazanmasına ve buna bağlı olarak üretimdeki artışla birlikte ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır.(Alagöz vd., 2008: 80).

Doğrudan yabancı yatırım, özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli bir unsurdur. Sermaye yetersizliği sebebiyle ülkenin sahip olduğu kaynaklar etkin olarak

kullanılmamakta bu da ekonomiyi olumsuz yönde etkilemektedir. Doğrudan yabancı yatırım alan ülkeler bu yatırımlarla birlikte hem sermaye hem de teknoloji transferini gerçekleştirip üretim potansiyelini yükseltmektedir. Doğrudan yabancı yatırımın ekonomik büyümenin sağlanmasındaki önemli rolü bazı içsel büyüme teorilerinde vurgulanmaktadır.

2.2.8. Sosyo-Kültürel Faktörler

Son zamanlarda sosyokültürel unsurlarında büyüme üzerinde etkili olabileceği görüşü yaygındır. Özellikle güven, bu kategorideki en önemli faktördür. Güvenin olduğu piyasa ortamında yatırımların artacağı bununla birlikte yeniliğin ve teknolojik gelişmelerin sağlanması mümkündür. Etnik çeşitliliğin fazla olduğu ülkelerde dil, din, inanç, davranış ve yaşam yapısındaki farklılıklar çatışmalara sebep olarak güven ortamının zedelenmektedir. Bununla birlikte, bu faktörlerin büyüme ile ilişkisi net bir şekilde gösterilmemiştir. Örneğin, kültürel çeşitlilik, sosyal belirsizliğin ve hatta sosyal çatışmaların ortaya çıkmasına neden olursa büyümeyi olumsuz etkileyecektir. Ancak, iş birliğinin gelişeceği çoğulcu bir ortamın oluşmasına yol açarsa, bu sefer büyümeyi olumlu yönde etkileyecektir (Loayza ve Soto, 2002: 10-12).

2.2.9. Demografik Yapı

Ekonomik büyümeye etki eden bir diğer faktör ise demografik yapıdır. Ekonomik büyüme üzerinde nüfus artışı, nüfus yoğunluğu, göç ve yaş dağılımının etkisi vurgulanmaktadır. Örneğin, yüksek nüfus artışı; Bağımlılık oranını, tasarruf davranışını ve beşeri sermaye kalitesini etkileyerek ekonomik büyümeye olumsuz etki etmektedir. Artan uzmanlaşma ve bilgi yayma gibi nedenlerden dolayı nüfus yoğunluğu ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönde bir ilişki vardır (Kurt ve Berber, 2008: 58).

Nüfus yoğunluğunun ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi çoğunlukla işgücü ve teknolojik ilerlemeden kaynaklanmaktadır. Nüfus yoğunluğunun artması, ek okul ve üniversite kurma maliyetlerinin düşmesine neden olmakta, bu da bireylerin yüksek öğrenim kademelerine ulaşmasına olanak sağlamaktadır. Sonuç, üretkenlik kazanımları sağlayabilen daha deneyimli bir işgücüdür. Yüksek nüfus yoğunluğu, teknolojik yeniliğe de yol açar. Düşük maliyetle yüksek verimli üretim, ülkelerin

uluslararası ticarete adaptasyonunu artırmaktadır. Bunların yanı sıra kilometrekareye düşen insan sayısının fazla olması, o bölgede üretilen mallara talebin artmasına neden olmaktadır (Pahani, 2010: 702-703). Bu gelişmeler ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir.

Bunlara ek olarak, nüfusun kompozisyonunun ekonomik büyüme için önemli sonuçları vardır. Çalışma çağındaki nüfusun aşırı nüfusun büyümeye iyi geldiği varsayılırken, çok sayıda genç ve yaşlıdan oluşan bağımlı nüfus fazlalığının büyüme için olumsuz sonuçlar yaratacağı vurgulanmaktadır (Petraikos vd., 2007).

Demografik yapının diğer bir parçası olan göç hem alıcı hem de veren ülkelerin büyüme potansiyeline de etki etmektedir. Literatürdeki genel kanı, göçün ekonomik büyümeyi biraz olumlu etkileyeceği yönündedir. Bununla birlikte, göçün karmaşık makroekonomik etkileri nedeniyle, bu ilişki açıkça gösterilemez (Moody, 2006: 8).

2.3. Ekonomik Büyüme Teorileri

İnsanların daha çok ürettiği ve tükettiği ekonomik büyümenin bir sonucu olan düşmanlıktır. Bu nedenle, büyümeyi yönlendiren faktörleri bilmek, refahı iyileştirmek için de önemlidir. Bu bağlamda ülkelerin ekonomik büyümesini vurgulayan faktörler ve bu faktörlerin büyüme ile ilişkisi geçmişin birçok iktisatçısının geliştirdiği büyüme modelleri ile ifade edilmeye çalışılmıştır (Taban, 2010: 1).

2.3.1. Klasik Büyüme Teorisi

Klasik görüş tarihte 18. Yüzyılın başlarında kendini göstermeye başlamıştır. Bu dönemde devletin ekonomi üzerindeki rolünün sınırlı olmasının, ekonomiyi olumlu yönde etkileyeceği düşüncesindeydiler. Ekonominin otonom bir mekanizmaya sahip olduğu aksaklıkların zaman içerisinde hiçbir müdahaleye gerek kalmadan giderilip, ekonominin dengeye geleceği bu görüşte öne sürülmüştür. Bu durum önceden alışılan sisteme aykırı olduğu için bir grup tarafından reddedildi. Burada görüşün mucitleri Adam Smith, Robert Malthus ve David Ricardo gibi ekonomistler fizyokratların düşüncelerini geliştirerek ve yaptıkları çalışmalarla liberalizmin temellerini atmışlardır. Klasik iktisatçı Adam Smith'in ünlü sözü 'Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler' ile görünmez el kuralıyla sistemin yolunda gideceğini ve sınırlı devlet

müdahalesinin ekonomiyi olumlu yönde etkileyeceği ileri sürülmüştür. Aynı zamanda A. Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı eserinde yer alan görüşler klasik ekonomi teorisini de temsil etmektedir.

Klasik Teorinin Genel Varsayımlarını Özetleyecek Olursak (Atamtürk, 2007: 91).;

- Devletin ekonomiye müdahalesi sınırlı olmalıdır.
- Devlet, nüfus ve teknoloji faktörleri dışsal olarak kabul edilir.
- Nüfus oranındaki artış sabit varsayılır.
- Ekonomi görünmez el mekanizmasıyla dengeye gelecektir, müdahale gereksizdir.
- Kapalı ekonomi mevcuttur.
- Üretim fonksiyonunun sabit getirili olduğu varsayılır.
- Beşeri sermayedeki üretim artışları dikkate alınmaz.
- Gelişimin temelini sanayi üretimi oluşturur ve para sadece mübadele (değişim) aracı olarak işlev görür.
- Uzun vadeli işleyişe önem verirler.
- Tam rekabetçi piyasa koşulları geçerlidir.
- Ücret, fiyatlar ve faiz oranları esnektir.

2.3.2. Adam Smith'in Büyüme Modeli

İktisat bilimi için değerli ekonomistlerden Adam Smith eseri Ulusların Zenginliği ile klasik iktisat görüşünün temellerini atmıştır. Devlet müdahalesinin sınırlı olması gerektiğinin ve görünmez el kuramıyla piyasa mekanizmasının işleyip, ekonominin dengeye geleceği görüşlerini ortaya koymuştur. Gereksiz devlet müdahalesinin ekonomiyi olumsuz yönde etkileyeceği fikrini savunmuştur.

Smith'in görüşlerini özetleyecek olursak:

- Bireysel çıkarlar ilk önce gelir.
- İş bölümü ve uzmanlaşma ekonomik refah için gereklidir.
- Devletin ekonomiye müdahalesi sınırlı olmalıdır aksi takdirde ekonomiyi olumsuz yönde etkiler.

- Ekonomi görünmez el kuramıyla otomatik olarak işler uzun vadede aksaklıklar düzene girer, ekonomi tam rekabet koşullarında dengededir.
- Dış ticaret serbest olmalıdır. Devletin müdahalesi olmadan ilerlemelidir. Mutlak üstünlükler teorisi ile ekonomik büyüme sağlanabilir.
- Emek asıl kaynaktır. Her arz kendi talebini oluşturur.
- Ekonomik büyüme için tarımın yanında sanayiye de yer verilmelidir.

2.3.3. Ricardo'nun Büyüme Modeli

David Ricardo klasik iktisatçı Adam Smith'in yolundan gitmiş onun eserlerini incelemiş ve üzerinde çalışmış ardından da 'Ekonomi Politğin ve Vergilendirmenin İlkeleri' adlı eserini yayınlamıştır. Ricardo'nun eserinde değer kavramı ön plana çıkmaktadır. Ricardo'da diğer klasik iktisatçılar gibi değeri bir malın üretiminde kullanılan emek ölçüsünde nitelendirmiştir.

Ricardo'da ekonominin dönemleri üzerinde incelemelerde bulunmuştur. Yükselme trendine sahip bir ülke ekonomisinde kar elde ederken, tasarrufa bağlı sermaye birikimi artacaktır. Artan sermaye birikimi üretimi arttıracak, üretim artışına bağlı olarak iş gücü talebi artacaktır. Artan işgücü talebiyse kısa dönemde ücretleri arttırıcı etki yaratacaktır. Ücretler asgari ücretin üzerine çıkacak bu da ürünlere olan talebi ve nüfus artışını doğuracaktır. Ekonomi bu şekilde büyüme kaydederken artan nüfusun ihtiyaçlarına cevap verebilmek için üretim teşvik edilir.

Ülkenin topraklarını da verimli ve verimsiz topraklar diye ayırırsak ve artan nüfusla birlikte verimsiz topraklarda üretime açılacağından bu topraklardan elde edilen kar az olacaktır. Daha az verimli topraklarda üretim yapılıncaya farklı maliyetler ortaya çıkacak ve toprak sahiplerine ödenen kira bedelleri artacaktır.

Ricardo'nun teorisi ise 'Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'dir. Bu teori bir ülkenin karşılaştırmalı olarak diğer ülkeye göre daha düşük maliyetle ürettiği ürünlerin üretiminde uzmanlaşarak o ürünleri üretip yurtdışına ihraç etme, yine aynı şekilde karşılaştırmalı olarak diğer ülkeye göre daha çok maliyetle ürettiği ürünleri diğer ülkeden ithal etmesi gerekir, şeklinde özetleyebiliriz.

Özetle; klasik iktisatçılar her ekonomide durgunluk dönemi olabileceğini belirtmişler ve ekonomik büyümeyi sermaye birikimine bağlı kılmışlardır.

2.3.4. Thomas Robert Malthus'un Büyüme Modeli

Robert Malthus artan nüfusa bağlı olarak git gide yetersiz hale gelen gıda maddelerinin ve yaşanabilecek refah kaybının üzerinde durmuştur. Kurduğu teoriyi 'Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme' adlı eserinde açıklamıştır.

Sanayi devriminin ilerlediği dönemde ulaşım altyapısı, işletme organizasyonları oluşturulmuş ve açılan kredi kurumlarıyla bankacılık sektörü geliştirilmiştir. Teknolojide yakalanan bu yenilikler ve ilerlemeler insan işgücüne olan talebi azaltmış, artan nüfusla birlikte işsizlik sorunu gündeme gelmiştir.

Malthus'un üzerinde durduğu diğer bir durum ise reel gelirin emek ve toprak kullanılarak elde edilmesidir. Reel geliri etkileyen bir başka değişken ise nüfustur. Çünkü nüfus artıp azalan bir değişken olmasına rağmen toprak miktarı sabittir.

2.3.5. Marksist Büyüme Teorisi

Karl Maks büyümeyi açıklarken Klasik İktisat Teorisinden farklı olarak daha geniş bir bakış açısı sergilemiştir. Bunun nedeni ise 19. Yy İngiltere ekonomisinde kapitalist sisteme geçişin yarattığı ekonomik sorunlardır. Artan sanayileşme ve makineleşmeyle insan işgücüne olan talep azalmış ve işçilerin çalışma koşulları, ücretleri kötüleşmiştir. Sendikalar yeterince gelişmediğinden işçilerin çalışma koşullarının, ücretlerinin ve sosyal haklarının iyileştirilmesi mümkün olmamıştır. İşçi tabakasının sömürüldüğü düşüncesiyle Marks, "Das Kapital ve Communist Manifesto" adlı çalışmasında ana tema olarak emeğin yok sayıldığı kapitalist sistemi ele almıştır. Büyümeyi ise söz konusu dönemdeki gelişmeye yönelik olarak sanayi alanındaki ilerlemeleri sırasında İngiliz kapitalizmi ve tam rekabet koşulları çerçevesinde incelemiştir.

Marksist modeli Ricardo'nun modelinden ayıran özellik ise büyümede izlediği yol ve emeğin verimlilik derecesi üzerindedir. Bu modele göre üretilen bütün malların değer ölçümü olan emek, her mala ödenen para niteliği bakımından farklı olduğu için emeğinde farklılaşmasını gerekli görmüştür. Burada emeğin verimlilik derecesi üzerinde durmuştur. Marksist düşüncede üretimde kullanılan emek, olması gerekenden daha çok değer yaratmaktadır.

Karl Marks emek-değer teorisinde söz konusu emeği üçe ayırmaktadır. Birincisi sabit sermaye (üretimde kullanılan sermaye), ikincisi değişken sermaye (emek girdisi yoğun sermaye) ve son olarak artık değer yani üretimde kullanılan emek ve sermayenin ötesinde oluşan aşırı değeri ifade eder. Artık değer oluştuğunda emeğin değeri düşecektir. Bu şekilde emek normal değerinin altında ücretlendirilecektir.

Bu oluşumda emeğe olan talep azalacak, üreticiler daha az işgücüyü ve verimi yüksek emekle çalışmak isteyeceklerdir. Bu durumda ekonomide emeğe olan talebin azalmasına, ücretlerin düşmesine ve işsizliğe neden olacaktır. Marks bu durumu çalışmasında işgücünün karın yükselmesine sebep olacağını ve sermayenin zamanla daha az kişinin eline geçeceği buna bağlı olarak uzun dönemde talep yetersizliği ardından da ekonomik sorunların oluşacağını öngörmüştür.

2.3.6. Keynesyen Büyüme Teorisi

Klasik İktisat'a karşı gelişen Keynesyen görüş tarafları içinde buldukları 20.yy. dünya savaşları ve yaşanan ekonomik buhran çıkmazında devlet müdahalesinin gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Keynes 1936 yılında yayımladığı 'İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi' adlı eserinde bu dönemleri analiz edip klasik iktisat görüşünü eleştirmiş ve farklı teorilerden oluşan alternatif bir sistem sunmuştur.

Keynes klasiklerden farklı olarak talebi değil arzı baz alarak ekonomiye toplam tasarruflar bazında değil, toplam harcamalar bazında bakmıştır. Keynes'in ünlü sözü "Özel girişimcileri yönlendiren motor, tasarruf değil kardır" ile bu bakış açısı desteklenmiştir. Merkez bankasının para politikasıyla ve devletin maliye politikalarıyla ekonomiye yön vermesinin gerekliliğini savunmuştur. Ancak bu şekilde toplam harcamaların ve talebin uyarılmasıyla ekonominin tam istihdamda dengeye kavuşabileceğini açıklamıştır.

Klasik görüşe göre işsizlik sorunu yoktur sadece bireylerin kendi seçimleri doğrultusunda çalışmak istemeyenlerin oluşturduğu iradi işsizlik söz konusudur. Keynesyen ekole göre ise işsizlik sorunu vardır çalışma isteğinde olup iş bulamayan insanlar vardır bu duruma devlet müdahale edip bu sorunu çözmelidir.

2.3.7. Harrod Domar Büyüme Modeli

Harrod-Domar modeli Keynes'in büyüme modelinden hareketle yatırımların talep ve üretim miktarını artırmadaki rolü iki iktisatçı tarafından incelenmiştir. İki iktisatçının çalışmaları ve sonuçları benzerlik gösterdiğinden Harrod-Domar büyüme modeli olarak anılmaktadır. Bu modelin Keynes'in modelinden farkı ise büyüme sorununu kısa dönemde değil, uzun dönemde ele alınması gereken bir sorun olarak görmüşler ve uzun dönemde incelemişlerdir.

Diğer taraftan keynesyenler yatırımların sadece gelir etkisi üzerinde durmuşlar ancak Harrod-Domar modelinde yatırımların kapasite artırıcı etkisinden söz etmişlerdir.

Örneğin, %8'lik bir reel gelirdeki artış hızını sağlamak için, sermaye/hasıla katsayısı 4 ise, GSMH'nın %32'ini tasarruf olarak tutup, yatırıma aktarmak gerekir. Şayet iç tasarruf oranı bu orandan daha düşük ise, örneğin %30 ise, aradaki %2'lik fark dış kaynak gerekliliğini göstermektedir.

Harrod-Domar büyüme modelinin üzerinde dikkat çektiği bir diğer durum ise uzun dönemde dengenin ve istikrarlı büyümenin gerçekleşmesi için sistemin sürekli olarak sağlıklı sürdürülebilmesidir. Ekonomik büyüme; dinamizmi olan yatırımların düzenli yapılmasına ve buna bağlı olarak üretim kapasitesi ve çıktı artışına bağlıdır. Artan çıktı miktarlarına karşılık bir talebin olması gereklidir, bu da arz-talep dengesinin sağlanmasıyla bağlantılıdır. Bu büyüme süreci hem arz-talep dengesinin, hem de yatırım-tasarruf dengesinin sağlandığı bir süreçtir.

2.3.8. Neoklasik Büyüme Teorisi

Neo-klasik büyüme modeli tasarruf ve sermaye birikiminin ekonomik büyüme üzerine etkilerinin incelenmesi üzerine kurulmuştur. 1956 yılın Robert Solow'un yaptığı çalışmalar Neo-klasik büyüme teorisinin temelini oluşturmuştur. Harrod-Domar modelinde ekonomik büyümenin istikrarsız olarak görülmesi bir sorun teşkil etmiş ve nasıl istikrarlı bir büyümenin yakalanabileceği araştırma konusu olmuştur.

Modelin ortaya çıkışında neden bazı ülkelerin bu kadar zenginken, bazı ülkelerin yoksulluk ve sefaletle karşı karşıya olduklarının cevabının aranması dönüm noktası sayılabilir.

Modelin temel varsayımları şöyledir;

1. Ekonomide üretimi gerçekleşen ve tüketime sunulan tüm mallar homojendir.
2. Piyasada tek mal tipi varken, ekonomi dış ticarete kapalıdır.
3. Mevcut ekonomide yatırım tasarruf eşitliği söz konusudur.
4. Azalan verimler yasası geçerlidir.
5. Teknoloji dışsal kabul edilir.
6. Ekonomide tam rekabet piyasa koşulları geçerlidir.
7. Üretim fonksiyonu ölçeğe göre sabit getirili olarak kabul edilmiştir.
8. Uzun dönemde gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere nazaran daha yüksek oranda büyüme sağlayıp, refaha ulaşacakları ileri sürülmüştür. Aradaki refah farkının bu şekilde giderilebileceği görüşündedirler.
9. Bu modele göre ekonomi dengede olacaktır.

Solow'a göre ekonomik büyümenin sağlanması nüfus oranıyla sermayenin aynı oranda artış göstermesine bağlıdır. Ekonomik istikrarın sağlanabilmesi için kişi başına düşen gelirin (sermaye miktarı) uzun dönemli adaletli dağılımıyla mümkün olacaktır. Teknolojinin sabit olduğu varsayılarak, ekonomik aktörlerce sermaye donanımı belli bir seviyeye çekilip o seviyede tutulmaya çalışılacaktır.

Özetle neo-klasik modelde Cobb-Douglas üretim fonksiyonuyla uzun dönemli ve durağan durumda büyüme oranının sifıra eşit olduğu sonucu elde edilir. Modele dışsal değişken olarak eklenen teknolojik gelişme ise sermayenin marjinal veriminin azalmasını ve ekonomik büyümeye etki eden olumsuzlukları gidermeye yardımcı olmaktadır. Modele eklenen teknolojik gelişme unsuru ekonomik büyümeye katkı sağlamıştır. Aynı zamanda nüfus değişkeni de sabit bir ivmeyle kabul edilmiş ve kişi başına düşen reel geliri ortaya koymuştur.

2.3.9. İçsel Büyüme Teorisi

İçsel büyüme teorisi ekonomik büyüme üzerinde devlet politikalarının etkisi üzerinde durmuş ve bu ilişkiyi ortaya koymuştur. Aynı zamanda teknolojik gelişmelerin üretim verimliliğini ve iktisadi refahı olumlu yönde etkilediğini ne srmuştr. Bu çerçevede teknolojik gelişmelerle ekonomik büyüme ilişkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

İçsel büyüme teorisinin iki önemli yaklaşımı vardır. Bunlardan birinci Arrow'un yaptığı araştırmada işçilerin tecrübe edip, uzmanlaşarak daha verimli hale geldikleri ve artan getiriyle ekonomik büyümeye fayda sağladıklarıdır. İkinici yaklaşımı ise Schumbert'in yenilikçi ve teknolojik ilerlemelerin büyümenin kaynağı olduğu görüşüdür.

İçsel büyüme teorisinde politikaların önemine de değinilmiştir. Ülkenin eğitim, sağlık, siyasi ve askeri politikaları gibi çeşitli politikalara yapılan yatırımlar beraberinde beşer sermayeye katkı sağlayarak, AR-GE faaliyetlerine destek olur. Bu durumda yenilikçi üretim modeliyle daha verimli üretim sağlanır ve ekonomik büyümeye olumlu etki eder.

3. DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: 1980 SONRASI TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Dış ticaret-ekonomik büyüme ilişkisi, ilişkinin yönü ve öneminin ülkeye ve döneme göre deĐiŐmesi sebebiyle, ekonominin en önemli araştırma konularında biri olmuştur. Günümüzde dış ticaret, ülkelerin büyümelerinin ve kalkınmalarının devamında en önemli unsurlardan biri olarak görülmekte ve bunun gerçekteŐmesi için her ülke sahip olduğu üretim faktörlerini, coğrafi ve fiziksel koŐullarını, teknolojik düzeyi veri olarak farklı stratejiler benimsemektedir (Korkmaz ve Aydın, 2015: 47-48).

Türkiye 1960'larla beraber uygulamaya koyduğu kalkınma planları ışığında içe dönük ve ithal ikameci bir strateji izlemiştir. Ancak ithal ikameci politikalar, bu tip politikaları benimseyen dünyanın tüm diğer ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Örneğin, ithalatı sınırlayan dış ticaret politikaları iç piyasada rekabeti olumsuz etkilemiŐ, diğer taraftan aşırı değerli döviz kuru firmaların ihracat yapmalarını olanaksızlaŐtırmıŐ ve dünya piyasalarında faaliyette bulunmalarını engellemiŐtir (Pamukçu, 2001: 88).

Küreselleşmenin hızlandığı 1980 yılı hem dünya hem Türkiye açısından önemli yapısal dönüşümlerin ve ekonomik gelişmelerin yaşandığı bir dönemin baŐlangıcıdır. Devlet anlayıŐında ortaya çıkan değişim Türkiye'yi de etkilemiştir. 1970'lerin ortalarından itibaren dış ödeme zorlukları ve yüksek fiyat artışları nedeniyle ekonomik bunalıma sürüklenen Türkiye ekonomisinde alınan önlemlerin yetersiz kalması sonucu 24 Ocak Kararları alınmıştır (Erdemir, 2007: 41).

24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararlarının ardından Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmelerin ortaya konacağı bu bölümün öncesinde, özellikle ÜBYKP sonrasında ekonominin yaŐadığı krizden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. 1978 ve 1979 yılları Türkiye ekonomisi açısından bunalım dönemi olarak ifade edilebilir. Ekonominin içinde bulunduğu durum Şu Şekilde özetlenebilir (Olalı, 1983: 11):

- GSMH'nin büyüme hızı durmuş hatta negatife dönmüŐtür.
- Enflasyon oranı hızlı ve olağanüstü bir Şekilde yükselmiştir (%107),

- Tasarruf yetersizliğine bağlı olarak yatırım oranları azalmış ve kapasite kullanım oranında düşüş meydana gelmiştir,
- Ödemeler Bilançosu açığı giderek artmıştır,
- Petrol şoku ile döviz darboğazı giderek şiddetlenmiştir,
- Karaborsa faaliyetleri yaygınlaşmış ve işsizlik oranı yükselmiştir.

Ekonominin içine düştüğü bu durum 1974 yılından itibaren iç ve dış etmenlerin etkisiyle oluşmuş ve 1978 yılıyla beraber kriz boyutlarına ulaşmıştır. Bu krizi atlattık adına, öncelikle döviz darboğazından kurtulmak için hem 1978 hem de 1979'da iki kez devalüasyona başvurulmuştur (Parasız, 1998: 176).

Ancak iç piyasadaki sorunları ve aksaklıkları çözmeye yönelik uygulanan kısa süreli politikalar ekonomiyi düzeltmede yetersiz kalmıştır, ardından 24 Ocak kararlarını almayı zorunlu kılmıştır.

3.1. 24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları

24 Ocak 1980 tarihinde açıklanan Türkiye ekonomisinde yapısal dönüşüm niteliğindeki ekonomik istikrar paketi, Türkiye'nin 1980'den sonra izleyeceği ekonomi politikalarının temelini oluşturmaktaydı. 24 Ocak Kararları, ithal ikameci, dışa kapalı ve kamu müdahalelerinin yoğun olduğu bir ekonomik yapıdan; ihracata dönük sanayileşme stratejisini benimseyen, dışa açık, serbest piyasa koşullarının hakim olduğu ve devlet müdahalelerinin en aza indirildiği bir ekonomik politikalar paketinden oluşuyordu. Ülkenin yükselen enflasyon, ödemeler bilançosu açıkları ve tasarruf yetersizliğine bağlı azalan yatırım oranları gibi makroekonomik sorunlarını kısa vadede giderebilme hedeflenmiş, uzun vadede ise ekonomik yapısal dönüşümlerin sağlanması amaçlanmıştır.

24 Ocak kararları ile Türkiye'nin ekonomik yapısal reformuna adım atılmış, uygulanan politikalar ile dışa dönük ihracata dayalı sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. Bu strateji ile ekonomide var olan yüksek enflasyon, işsizlik, yatırım oranlarında azalma ve ödemeler dengesi sorunlarına çözüm bulmak amaçlanmıştır ve uzun vadede ekonomik büyüme hedeflenmiştir. Ayrıca dışa dönük ekonomi ile dünya piyasalarına açılarak büyümenin önemi kavranmış ve bu doğrultuda çalışmalar başlatılmıştır.

24 Ocak Kararlarının vurgulanan diğer bir önemli detay ise ülke ekonomisinin dışa açılmasıyla birlikte tarımın yanı sıra daha çok sanayi odaklı ihracatın üzerinde durulmasıdır. Sanayinin gelişimi için politikalar uygulanmış ve ihracata yönelmiştir. İhracata dayalı sanayi stratejisi ile üretim faaliyetleri piyasanın akışına bırakılmış ve devlet eli geri çekilmiştir. Devletin ekonomideki rolünün azaltılması ile birlikte kamu harcamalarında azalma hedeflenmiş ve devletin çeşitli kurumlara kaynak aktarması yapmasının önü kesilmiştir.

3.2 1980-1989 Yılları Arasında Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme

24 Ocak Kararlarına kadar Türkiye’de ithal ikameci dış ticaret politikası izlenmiştir. 24 Ocak Kararları ile uygulanan dışa açık sanayileşme politikaları sonucu dış ticaret serbestleşirken ekonomide bazı yapısal dönüşümlerde yaşanmıştır. Ancak yüksek enflasyon, imalat sanayinde yatırım eksikliği, verimliliğin istenen seviyede olmaması, reel faizlerin yükselmesi gibi sorunlar değişim sürecini yavaşlatmıştır. Bu dönemde karşılaşılan temel sorunları şu şekilde sıralamak mümkündür; iç ve dış borçlarda artış, ihracatın ithalata bağımlılığının artması, aşırı değerli Türk lirası, üçüz açıklar, yüksek faiz oranları. 1980 yılından itibaren ülke ekonomisinin dışa açılması ile dış ticaret dengesinin GSYH’ye oranı hızla azalmıştır. 1983 yılından itibaren ihracata öncelik verilmesi ve döviz gelirlerinin hızla genişlemesi, ithalatın liberalleşmesine ve ödemeler dengesi finansmanının kolaylıkla karşılanmasına olanak sağlamış ve cari işlemler dengesi uzun süre sonra ilk kez 1988 yılında fazla vermiştir. 1981-1987 yılları arasında istikrarlı büyüme, mali ve reel sektörlerdeki gelişmeler ekonomik büyümeye olumlu etki yapsa da kamu kesiminde dengelerin bozulması sonucu ekonomide istikrar korunamamıştır (Erdemir, 2014: 54).

İthalatın serbestleşmesi sürecindeki en önemli değişim, 1984 yılı başında nominal gümrük vergisi oranının ortalama %76,3 seviyesinden %48,9 seviyesine düşürülmesidir. İkinci önemli adım ise ithalattaki dolaysız devlet kontrollerinin azaltılması ve daha sonrasında tamamen kaldırılmasıdır. 1800’den fazla malın ithalatına izin verilmezken ilk aşamada bu sayıda eksiltmeye gidilmiş, sonrasında ise uyuşturucu ve silah veya bunlara girdi niteliği taşıyan mallar dışında ithalatı yasak mal

kalmamıştır. Bununla birlikte yerli malların korunmasına yönelik yeni önlemler alınmış ve 1984 yılında 40 mal fona dâhil iken, 1986 yılında mal sayısı 379 ve 1988 yılında 783'e yükselmiştir (Server, 2009: 192-194).

Tablo 3.1: 1980-1989 Yılları Arasında Türkiye’de Dış Ticaret, GSYH ve Büyüme Hızı Tablosu

Yıllar	İhracat (Milyon Dolar)	İthalat (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)	GSYH (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Dengesi/ GSYH (%)	Büyüme Hızı (%)
1980	2,910	7,909	-4,999	90,678	-5.5	-2.4
1981	4,703	8,933	-4,230	94,642	-4.5	4.9
1982	5,745	8,842	-3,097	85,354	-3.6	3.6
1983	5,728	9,235	-3,507	81,134	-4.3	5.0
1984	7,134	10,757	-3,623	78,825	-4.6	6.7
1985	7,958	11,343	-3,385	89,263	-3.8	4.2
1986	7,457	11,105	-3,648	100,873	-3.6	7.0
1987	10,190	14,158	-3,968	115,097	-3.4	9.5
1988	11,662	14,335	-2,673	121,667	-2.2	2.1
1989	11,625	15,792	-4,167	142,635	-2.9	0.3

Kaynak:TÜİK.

Türkiye’de 1980 yılından itibaren ekonominin dış dünyaya açılması ile birlikte, ihracatın arttırılmasına yönelik teşviklerin uygulamaya konulması sonucu dış ticaret önemli bir değişime uğramıştır. Yukarıda yer alan tablo incelendiğinde 1980-1989 yılları arasında ihracatın sürekli arttığı görülmektedir. Dış ticareten kaynaklanan bu gelişmelere 24 Ocak 1980 Kararlarının yanı sıra petrol fiyatlarındaki artışlar Orta Doğu ülkelerinin satın alma gücünü arttırmış, yaşanan İran-Irak savaşı da Türkiye’nin ihraç mallarına olan talebi arttırmıştır. Ayrıca bu dönemde ihracattaki gelişmeler mevcut kapasitenin daha ileri bir seviyede kullanılması ile sağlanmıştır (Saruhan, 2010: 217).

1980 yılından itibaren, ithalat politikalarının da yenilenerek kotaların kaldırılması ile birlikte ithalat sürekli artmıştır. İthalattaki bu artışın bir diğer nedeni de teşviklerle birlikte artan ihracattaki yatırım ve ara malları ihtiyacının karşılanmasıdır. Türkiye’nin hizmet gelirlerinden elde ettiği döviz gelirlerinin artması, yabancı sermaye girişinin artması Türkiye’de ithalatın artmasının nedenleri arasında gösterilebilir (Sezgin, 2009: 180).

1980'lerin son yıllarından başlayarak, imalat sanayi alt sektörleri itibariyle ihracatta önemli bir değişimin sağlanamamış olması ihracat artışını yavaşlatmıştır. "1988 yılından sonra ülke içinde kapasite kullanımının sınırlarına ulaşılması sebebiyle 1988 yılından sonra ihracat azalmaya ithalat ise artmaya başlamıştır" (Uzay, 2002: 186-187). 1988 yılından sonra ihracatın azalmasının temel nedeni, olumlu ekonomik etkenlerin ortadan kalkması ve kapasite kullanımında sınıra ulaşılmasıdır.

1980 yılında 2.910 milyon dolar olan ihracat, 1989 yılına gelindiğinde 11.625 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. 1980 yılında 7.909 milyon dolar seviyesinde olan ithalat ise, 1989 yılına gelindiğinde iki kat artarak 15.792 milyon dolara erişmiştir. 1986-1989 döneminin ilk yarısında ekonomide hareketlilik, ikinci yarısında ise ekonomide durgunluk görülmektedir. İç talepte oluşan artış ve petrol fiyatlarında meydana gelen fiyat dalgalanması sebebiyle 1980-1987 yıllarında ekonomi ortalama uzun dönem ekonomik büyüme hızının üzerinde bir büyüme seyretmiştir. 1989 yılında ihracat 11.625 milyon dolar seviyesinde iken ithalat 15.792 milyon dolara ulaşmıştır ve bu rakamlar doğrultusunda dış ticaret açığı 4.167 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. İmalat sanayisinde 1988 yılı itibariyle bir durgunluk dönemi yaşanmış ardından ihracat 11.662 milyon dolar seviyesine, ithalat ise 14.335 milyon dolar seviyesinde seyretmiştir. Türkiye ekonomisinde 1980-1989 yılları arasında on yıllık dönemde büyüme oranlarını incelediğimizde 1980 askeri darbesinin de etkisiyle ekonomik büyüme hızı %-2,4 iken, ekonomide liberalleşmeyle birlikte dış ticaretin serbestleşip, ülke ekonomisinin dış dünyaya açılmasıyla ihracat ve ithalat oranında artış yaşanmış, ekonomik büyümeyi genel olarak olumlu yönde etkilemiştir.

3.3. 1990-1999 Yılları Arasında Türkiye'de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme

1990'lı yıllarda yaşanan olumsuz gelişmeler sonrası gerekli ekonomik tedbirleri alınamamış ve kronik sorunlar büyümüştür. 1989 yılından sonra sermaye hareketlerinin serbest hale gelmesi ile ekonomide kısa vadeli sermaye hareketlerine ilişkin bir büyüme süreci yaşanmıştır. Ekonomik kriz dönemlerinde sermaye girişlerinin durma noktasına gelmesi kriz etkilerinin daha çok hissedilmesine neden olmuştur. Büyümenin kısa vadeli sermaye girişleriyle desteklenmesi, söz konusu

sermaye girişlerinin faiz arbitrajı tarafından uyarılmasına neden olurken, ihracat ve sabit sermaye yatırımları üzerinde caydırıcı olmuştur. Nihayetinde, dış ticaret açığı büyümüş ve bu açıkların diğer olumsuz ekonomik göstergelerle birleşmesi, sermaye girişlerinin yerini sermaye çıkışlarına bırakarak krizlere neden olmuştur. 1990'lı yıllarda Türkiye ekonomisinde dış ticaret açığının dalgalı bir seyir izlemesindeki diğer bir neden, dünyada yaşanan ekonomik olaylardır. 1990 yılında yaşanan Körfez Savaşı'nın ardında bölge ile olan dış ekonomik ilişkilerin zayıflaması, gelişmiş ülkelerde yaşanan durgunluk ile ülkenin ihracatı olumsuz etkilenirken, ekonomideki daralma ile ithalatta da azalma olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler ışığında 1990'lı yıllarda ekonomik büyüme hızı da dalgalı bir seyir izlemiştir (Doğan, 2014: 58).

1993 yılından itibaren ülke ekonomisi hem kamu kesimi açığı hem de cari işlemler baskısı altına girmiştir. Özellikle yükselen kamu açıklarına bağlı olarak artan faiz oranları, sıcak para girişini hızlandırmış ve Türk lirasının reel olarak aşırı değer kazanmasına sebep olmuştur. Yüksek kamu açıklarını sıcak para ile finanse etme girişimi, dış dengenin daha da bozulmasına yol açmış, ithalat artarken ihracat azalmıştır. Hızla bozulan iç ve dış dengeler, 1994 yılının başında para, sermaye ve döviz piyasalarında ciddi bir krize neden olmuştur. Krizin ardından alınan 5 Nisan Kararlarından sonra, ekonomideki daralmayla birlikte, döviz kurlarındaki yükseliş ihracatı arttırmış ve 1994 yılında cari işlemler dengesi fazla verse de sonraki yıllarda açık hızla artmaya devam etmiştir. 1997'de Asya Krizi ve ardından Rusya Krizi'nin patlak vermesi ile Türkiye 72 ekonomisinde de olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. Krizin ülkemiz açısından yaşanan olumsuzluklarından biri de dünya mal ve hizmet talebinde yaşanan daralma sonucu dış ticarete yoğunlaşan bir rekabetle karşılaşmasıdır. Türkiye, bu dönemde, kriz bölgelerini terk eden yabancı sermayenin ülkemize yönelmesi fırsatını, sanayideki ithal girdinin pahalı olması, yüksek işçilik maliyetleri ve istikrarsızlık nedeniyle değerlendirememiştir (Yiğit, 2018: 58-61).

1991 tarihinde yaşanan Körfez Savaşı'nın ardından tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik durgunluk, yüksek enflasyon, dış ve iç borç oranlarında meydana gelen artışlar sebebiyle ekonomi durağan bir izlenim seyretmiştir. 1994 yılında uygulamaya konulan ekonomik istikrar programı ile ihracat oranları durağan bir seyirle artış eğilimine girmiştir.

Tablo 3.2: 1990-1999 Yılları Arasında Türkiye’de Dış Ticaret, GSYH ve Büyüme Hızı

Yıllar	İhracat (Milyon Dolar)	İthalat (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)	GSYH (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Dengesi/ GSYH (%)	Büyüme Hızı (%)
1990	12,959	22,302	-9,343	200,555	-4.7	9.3
1991	13,593	21,047	-7,454	200,502	-3.7	0.9
1992	14,714	22,871	-8,157	210,584	-3.9	6.0
1993	15,345	29,428	-14,083	238,378	-5.9	8.0
1994	18,105	23,270	-5,165	176,956	-2.9	-5.5
1995	21,637	35,709	-14,072	225,941	-6.2	7.2
1996	23,224	43,626	-20,402	243,412	-8.4	7.0
1997	26,261	48,558	-22,297	253,706	-8.8	7.5
1998	26,973	45,921	-18,948	270,947	-7.0	3.1
1999	26,587	40,671	-14,084	247,544	-5.7	-3.4

Kaynak: TÜİK.

1990 yılında 12.959 milyon dolar ihracat rakamı 1999 yılına gelindiğinde 26.587 milyon dolara ulaşmıştır. İthalatta ise 1990 yılında 22.302 milyon dolar olan ithalat rakamları, 1999 yılına gelindiğinde 40.671 milyon dolara ulaşmıştır. 1994-1995 yıllarında ihracat oranlarındaki artışın sebebi ise Türk lirasına uygulanan devalüasyondur. 1997-1998 yıllarında ise ihracat oranlarında bir durağanlık söz konusudur, bunun sebebi ise Asya ülkelerinde ve Rusya’da yaşanan ekonomik krizlerdir. İthalat rakamlarını incelediğimizde ise 1997 yılında 48.558 milyon dolarla on yıllık dönemin en yüksek ithalat seviyesine ulaşılmıştır. 1994 ve 1999 yıllarında ise ithalat oranlarında ekonomik krizlere bağlı olarak bir düşüş yaşanmıştır, ticari açık ise 1994 yılında 5.165 milyon dolara, 1999 yılında ise 14.084 milyon dolar seviyesine gerilemiştir. Genel itibarıyla on yıllık dönem incelendiğinde ithalat oranlarındaki artışın ihracat oranlarındaki artıştan daha fazla olduğu görülmektedir. Tablodaki büyüme hızlarını incelediğimizde ise en yüksek büyüme oranının olduğu yıl %8 büyüme hızı ile 1993 yılıdır, yaşanan krizler neticesinde en düşük büyüme oranının olduğu yıl ise %-5,5 büyüme hızı ile 1994 yılıdır. 1999 yılında yaşanan Marmara depreminin ardından büyüme hızı %-3,4 seviyesine gerilemiştir.

Türkiye’de ekonomik büyüme hızında özellikle 1990’dan itibaren makroekonomik koşullara ve politik gelişmelere bağlı olarak önemli dalgalanmalar yaşanmıştır. Ülkenin diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini gösteren ve ödemeler

dengeşinin başlıca kalemlerinden olan cari işlemler dengeşinin özellikle kriz dönemlerinde ve döviz kuruna paralel bir şekilde değiştiği görölmektedir. Özellikle 1994, 2000 ve 2001 krizlerinde, cari işlemler dengeşinin pozitif olduğu göz önünde bulundurulduğunda, özellikle dış ticaret yaşanan bir yapısal dönüşüme sebep olmuştur. Küreselleşme ve dış ticaret liberalizasyonunun etkileri ihracat rakamlarında çok daha hızlı ve yüksek miktarlarda kendini göstermiştir. Türkiye’de yüksek boyutlara ulaşan dış ticaret ve cari işlemler açığı krizlerinin öncül göstergesi olmuştur. Cari işlemler açığının arttığı dönemlerde ithalat ile ihracat arasındaki farkın çok genişlediği sıcak para akımlarının arttığı, ülkedeki katma değerli mal üretiminin yerini ithalata bıraktığı ve ihracatın büyük ölçüde ithalata dayalı olduğu görölmektedir (Gülçipek, 2007: 38-39).

3.4. 2000-2009 Yılları Arasında Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme

2000’li yıllara gelindiğinde yaşanan ekonomik sorunların devam etmesi ve 2000-2001 krizleri de göz önünde bulundurulduğunda 2001 yılı, deyim yerindeyse, Türkiye ekonomisinin yere çakıldığı yıl olmuştur. Ekonominin küçüldüğü, Türk Lirası’nın büyük değer kaybettiği 2001 yılında, dış ticaret açığı daralmış, görünmeyen kalemler ve işçi dövizleri 2000 yılındaki 9.920 milyon dolar cari açığı fazlaya çevirmiştir. 2000 yılında döviz kuru çapalı bir program uygulanmaya başlanmış, döviz kurunun belirli bir seviyede tutulmaya çalışılması ithalatı arttırarak Türkiye’nin dış ticaret dengeşinin rekor kırmasına neden olmuştur. 2001 yılının dış ticaret açısından en belirgin özelliği ise ekonomideki daralma ve kurdaki yükselişin birbirini besleyen bir sürece dönüşerek ithalata daralmaya neden olmasıdır(Oltulu, 2012: 68-69).

2000 yılında yaşanan bu krizin ardından ekonomi üzerinde strateji ve politika hatalarına bağlı uygulamaların devam etmesi ve mali kesimde güvensizliğin artması ve Şubat 2001’de yaşanan siyasi krizinde etkisiyle Türkiye ekonomisi yeni bir kriz ile karşı karşıya kalmıştır. Yaşanan siyasi kriz haberinin finansal piyasalarda duyulması ile 3.5 milyar dolar net sermaye çıkışı olmuş bunun ile birlikte döviz fiyatları ve faizler yükselmiş 2000 krizinin şokunu üstünden atamayan finansal piyasaları alt üst etmiştir (Kazgan, 2002: 459).

2001 yılında politika ve strateji hatalarına bağlı olarak kriz yaşanmıştır. Yaşanılan kriz beraberinde belirsizliklere ve piyasalardaki güven ortamının bozulmasına neden olmuştur. Güven ortamının bozulması ile finansal piyasalardan ani ve yüklü miktarda döviz çıkışı olmuş ve durum döviz fiyatlarında ve faiz oranlarında ciddi artışlarla sonuçlanmıştır. Bu ciddi yıkımlarla finansal piyasalar ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Alt üst olan finansal piyasalarla bu çıkmazdan çıkmak için çareler aranmıştır.

Ekonomide yaşanan bu ciddi krizlerin etkilerini giderebilmek için IMF destekli ‘‘ Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’’ uygulamaya konulmuştur. Bu programa geçiş ile piyasalarda yaşanan güvensizlik ortamı, döviz fiyatlarında ve faiz oranlarındaki artışlar giderilerek yeniden güvenli ve istikrarlı bir finansal piyasaya sahip olmak, gelir dağılımı adaletini sağlamak, enflasyonla mücadele ve ekonomide istikrarlı bir büyüme sağlanması hedeflenmiştir.

2001 yılından itibaren büyümede görülen artış dış ticarete çok belirgin bir şekilde kendini göstermiş olsa da ithalattaki artış ihracattaki artıştan çok fazla olduğu için dış ticaret dengesinde ciddi açıklara neden olmuştur. Buna rağmen, IMF’ten alınan destek ve yabancı sermayedeki artışın olumlu etkileri yaşanmış, aşırı değerli Türk Lirası enflasyonu düşürmüştür. 2007 yılına kadar cari işlemler açığında görülen kötüleşme dışında ekonomide yaşanan olumlu gelişmeler 2008 küresel krizi ile bozulmuştur (Doğan, 2012: 70).

Tablo 3.3: 2000-2009 Yılları Arasında Türkiye’de Dış Ticaret, GSYH ve Büyüme Hızı

Yıllar	İhracat (Milyon Dolar)	İthalat (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)	GSYH (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Dengesi/ GSYH (%)	Büyüme Hızı (%)
2000	27,774	54,502	-26,728	265,384	-10.1	6.8
2001	31,334	41,399	-10,065	196,736	-5.1	-5.7
2002	36,059	51,553	-15,494	230,494	-6.7	6.2
2003	47,252	69,339	-22,087	304,901	-7.2	5.3
2004	63,167	97,539	-34,372	390,387	-8.8	9.4
2005	73,476	116,774	-43,298	481,497	-9.0	8.4
2006	85,534	139,576	-54,042	526,429	-10.3	6.9
2007	107,271	170,062	-62,791	648,754	-9.7	4.7
2008	132,027	201,963	-69,936	742,094	-9.4	0.7
2009	102,143	140,928	-38,786	616,703	-6.3	-4.8

Kaynak: TÜİK.

2000-2009 dönemi Türkiye ekonomisi incelendiğinde 2000 ve 2001 yılında yaşanan ekonomik krizlerin ve Marmara depreminin de etkisiyle büyüme hızının en düşük olduğu dönem 2001 yılında %-5,7 seviyesinde izlenmiştir. 2002 yılında ise uygulanan ekonomik program neticesinde ekonomide toparlanma süreci yaşanmış ve büyüme hızı %6,2 seviyesinde oluşmuştur, ihracat 36,059 milyon dolar ve ithalat 41,399 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. GSYH 230,494 milyon dolar seviyesinde seyretmiştir.

2005 yılında ise ekonomide oluşan dalgalanmalarında etkisiyle tekrar bir düşüş yaşanmış ve 2008 yılına gelindiğinde tüm dünyayı etkileyen Dünya Finans krizinin de etkisiyle büyüme oranı %0.7 seviyesinde gerçekleşmiştir. Krizin ardından 2009 yılına gelindiğinde ekonomik büyüme hızında ciddi bir gerileme kaydedilmiş ve büyüme hızı %-4.8 olarak belirlenmiştir. İhracat rakamlarında ciddi bir düşüş yaşanmış ihracat 102,143 milyon dolar seviyesinde oluşurken, ithalat ise 140,928 milyon dolar seviyesinde seyretmiştir.

Türkiye ekonomisi 2000-2001 krizlerinin ardından iç ve dış dalgalanmaların etkisiyle 2008 krizine kadar yükselen bir seyir izlemiş ve göreceli olarak yüksek bir büyüme hızı yakalamıştır. 2004 yılında enflasyonun tek haneli rakamlara düşmesi ve paradan altı sıfırın atılması ile Türk parasına olan güven artmıştır. Bütün bu gelişmelere rağmen, enflasyonun düşmesi, ekonomik büyümeye önemli katkı sağlayan Türk Lirası'nın değerlenmesi politikasının uygulanması, dış ticaret ve cari denge üzerinde olumlu yansımaların yaşanmasını sağlamamıştır. Çünkü Türk Lirası'nın değerlenmesi ithalatı ucuzlatırken, ihracatın pahalı olmasına neden olmuştur (Yiğit, 2018: 64). Türkiye ekonomisinin 2002 yılı itibari ile büyüme performans olumlu olsa da bu oranlar bir ilk değildir. 1980-1989 dönemi büyüme hızı ortalama olarak %4,1, 1990-1999 dönemi büyüme hızı ortalama olarak %4,0 iken, 2000-2009 döneminde bu oran %3,8'dir. Geçmişten farklı olarak, bu son dönemdeki büyüme oranları önceki yıllardaki büyümelere göre daha çok yüksek oranda cari açık ile birlikte gerçekleşmiştir (Kaya, 2016: 67).

3.5. 2010-2019 Yılları Arasında Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme

Ülke ekonomisinde kriz etkilerinin atlatıldığı ve hızlı bir toparlanma yaşandığı 2010 ve sonrası dönemde, uluslararası ticaret açığının ve ekonomik büyüme hızının artışı dikkat çekmektedir. Bu dönemde iç talepte görülen canlanma ve önemli ihracat pazarları olarak nitelendirilebilecek Avrupa Birliği ve gelişmiş ülkelerdeki durgun ekonomik faaliyetlerin devam etmesi sonucunda ithalat ihracattan daha hızlı artış göstermiş ekonomik büyüme oranı ise %9 olarak gerçekleşmiştir. Ekonomide yeniden dengelenme yılı olan 2012 yılında GSYH yükselmeye devam etmiş ve 2015 yılında bu rakam 861.467 milyon doları bulmuştur. Bu artışta, küresel ekonomideki zayıf görünüm ve en büyük ticaret ortaklarımızdan Avrupa Birliği’ndeki borç krizinin devam etmesinden dolayı, özellikle son dönemde ihracatta yaşanan durgunluk ve iç talepteki canlanmaya bağlı olarak ithalatın artması önemli rol oynamıştır (Erdemir, 2014: 60).

Tablo 3.4: 2010-2019 Yılları Arasında Türkiye’de Dış Ticaret Değerleri ve Büyüme Hızı

Yıllar	İhracat (Milyon Dolar)	İthalat (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)	GSYH (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Dengesi/ GSYH (%)	Büyüme Hızı (%)
2010	113,883	185,544	-71,661	731,608	-9.8	9.2
2011	134,907	240,842	-105,935	773,980	-13.7	8.8
2012	152,462	236,545	-84,083	786,283	-10.7	2.1
2013	151,803	251,661	-99,859	823,044	-12.1	4.2
2014	157,610	242,177	-84,567	799,370	-10.6	3.0
2015	143,839	207,234	-63,395	861,467	-7.4	4.0
2016	142,530	198,618	-56,089	856,791	-6.5	3.2
2017	156,993	233,800	-76,807	851,490	-9.0	7.4
2018	168,880	223,822	-55,016	789,430	-6.9	2.6
2019	171,531	202,700	-31,174	753,693	-4.1	0,9

Kaynak: TÜİK.

2010-2019 dönemi incelendiğinde 2010 yılı hızlı bir büyüme trendi yakalamış, büyüme hızı %9.2 olmuştur. İhracat rakamı 113.883 milyon dolar, ithalat ise 185.544 milyon dolar olmuştur.

2011 yılında ise ithalat 240,842 milyon dolar, ihracat 134,937 milyon dolar olmuştur. İthalat rakamı ihracat rakamının çok üzerinde artış sergilemiş bunun

sonucunda dış ticaret açığı artmıştır.2011 yılında ise büyüme hızı %8.8'dir. 2012 yılında yaşanan ekonomik dalgalanmalarla büyüme hızı %2.1'e düşmüştür.2017 yılında tekrar bir toparlanma sürecine girilmiş ve büyüme hızı %7.4'e yükselmiştir.

4. DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ZAMAN SERİSİ UYGULAMASI

4.1. Literatür Taraması

“Serbest dış ticaret politikalarının ülkelerin ekonomik gelişimini hangi yönde etkilediği” konusu birçok ekonomistin, araştırmacının yaptıkları çalışmalarda ve uluslararası kurumların çalışmalarında farklı boyutlarıyla ele alınıp, incelenmiştir.

Yapılan çalışmalardaki genel kanı gelişmekte olan ülkelerde dışa açıklığın ekonomik büyümenin önemli etkeni olduğu doğrudur. (Edwards 1998, Sachs ve Warner 1995, Dollar 1992, Barro ve Sala-I-Martin 1995, Köksal 2016) Araştırmacıların ulaştıkları ortak sonuç dış ticarete devlet elinin ve engellerin ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediğidir. Serbest ticaret politikalarıyla, ihracata dayalı büyüme stratejisiyle, ihracatın ülke çıktısını ve bunun neticesinde ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği ortaya konulmuştur. Ancak bu görüşü savunan araştırmacıların oluşturdukları hipotezleri ve bulgularını destekleyemeyen ampirik çalışmaları fazladır.

Kader (2013) dışa açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerinde durmuş olduğu çalışmanın bulgularına göre, Türkiye ekonomisinin ihracatındaki artış hızının dünya ihracatındaki artış hızına bağlı olduğu sonucuna ulaşmıştır. İhracata dayalı büyüme stratejisine göre dış talepteki artışın iç talepteki artıştan daha yüksek olması durumunda büyüme üzerinde arttırıcı etkisinin var olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Öztürk (1996)'ün yaptığı çalışmada ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisini ekonometrik analiz çerçevesinde ortaya koyulmuştur. Öztürk çalışmasında 1980 sonrasında ithal ikameci politika terkedilerek yerine dışa açık ihracata dayalı büyüme modelinin benimsendiği dönemde ekonomik büyümenin değişen dış ticaret politikaları karşısında nasıl ve hangi yönde etkilendiğini araştırdığı çalışmasıdır. Yapılan analizler sonucunda ihracat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Bir başka ifadeyle” ihracat hacmindeki artış ekonomik büyümeye neden olurken, ekonomik büyüme de ihracat artışına neden olmaktadır” sonucuna ulaşılmıştır.

Çapan (2009) Türkiye'ye ait 1988-2007 yıllarına ait ihracat, ithalat ve GSYİH değişkenlerini kullanarak dış ticaretin ekonomik büyüme üzerinde bir etkisinin ve nedensellik ilişkisinin var olup olmadığını araştırmıştır. Çapan yaptığı analizler neticesinde ithalat oranındaki artışın GSYİH'da da bir artış sağladığı sonucuna ulaşmıştır. Çalışma sonucunda ithalattaki büyümenin ekonomik büyümeye katkı sağladığı tezine ulaşılmıştır şeklinde özetlenebilir.

Yaşar (2018) yaptığı çalışmada 1924-2015 yıllarına ait ihracat, ithalat, GSYİH verilerini kullanarak çeşitli analizler yapmış ve ekonomik büyümeden ithalata doğru bir tek yönlü nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Akcan, Metin (2018) Mortgage krizinin Türkiye ekonomisindeki büyüme üzerinde bir etkisi olup olmadığını araştırılması çalışmasıdır. Kriz öncesi dönem ve kriz sonrası dönem olarak ikiye ayrılmıştır. Bulunan sonuçlara göre, Mortgage krizinden önceki dönem için yapılan analizde ihracat ve ithalat değişkenleri ekonomik büyümenin nedeni olarak bulunmuştur. Kriz sonrası dönem için yapılan analizde ise ithalat ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin kaybolduğu gözlemlenmiştir. Bunlara ek olarak Mortgage krizinden önce ithalattan ihracata doğru tespit edilen nedensellik ilişkisi kriz sonrasında da devam ettiği tespit edilmiştir. 'Bu durum tüm dünyada yaşanan ekonomik krizin Türkiye'nin dış ticaret modelini değiştirmedeğinin göstergesidir' şeklinde de ifade edebiliriz.

Korkmaz, Aydın (2015) yaptıkları çalışmada 2002-2014 yıllarını baz almışlardır. İthalat, ihracat değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlar ve analizler neticesinde ihracat ve ekonomik büyüme arasında bir ilişkisinin olmadığını tespit etmişlerdir. İthalat ve ekonomik büyüme arasında ise pozitif bir ilişkinin söz konusu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Daha kapsamlı bir ifadeyle 'Türkiye'nin ihraç malları üretebilmek için gerek duyduğu temel girdi veya ara mallar ithalat kanalı ile getirildiği için üretim artmakta ve büyümeyi sağlamakta, kısaca ithalat ekonomik büyümeye neden olmaktadır'.

Ersungu, Doru (2014) yaptıkları çalışmada 1980-2010 yılları arasında Türkiye'deki dış ticaretin ekonomik kalkınma üzerinde bir etkisi olup olmadığı ekonometrik analizler çerçevesinde araştırılıp incelenmiştir. Yapılan araştırma

neticesinde dış ticaretin ekonomik büyüme üzerinde olumlu katkıları olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şimşek (2003) yaptığı çalışmada 1960-2002 dönemi Türkiye dış ticaretinin ekonomik büyüme üzerinde etkisi olup olmadığı araştırılmış ve yaptığı analizler neticesinde ihracatla ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin var olmadığı sonucunu tespit etmiştir.

Demirhan (2005) yaptığı çalışmada 1987-2004 yıllarını baz alarak dış ticaretin Türkiye ekonomisine ve büyümeye etkilerini araştırılmıştır. Analizler sonucunda ihracattan ekonomik büyümeye olumlu bir etki ve ilişkinin varlığına rastlanamamıştır. Ancak ithalattan ekonomik büyümeye doğru bir ilişkinin tespiti yapılmıştır. İthalat ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkiler sonucuna ulaşılmıştır.

Aktaş (2009) Türkiye'ye ait 1996-2006 yılları arasında oluşan ithalat, ihracat ve GSYİH değişkenlerini kullanarak dış ticaretin ekonomik büyüme üzerine etkilerini araştırdığı çalışmasıdır. Kısa dönemde ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişkinin tespitini yapmış ancak uzun dönemde bu ilişki yerini tek yönlü bir ilişkiye bırakmıştır, sonucuna ulaşılmıştır.

Korkmaz, Çevik, Birkan (2010) yaptıkları çalışmada 1990-2008 dönemini baz alarak dış ticaretin Türkiye'nin ekonomik büyümesine üzerine bir etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Yapılan analizler neticesinde ihracat seviyesindeki artışların ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucu ortaya koyulmuştur.

4.2. Uygulamada Kullanılacak Veri Seti

Bu çalışmada, yıllık bazda toplanan veri limitine bağlı olarak dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Dış ticaret ve ekonomik büyüme verileri 1980-2019 dönemi esas alınarak toplanmıştır. GSYİH değişkeni ekonomik büyümeyi temsil edecek şekilde tanımlanmıştır. Tüm değişkenler Türkiye İstatistik Kurumu'ndan elde edilmiştir.

Araştırmada kullanılan değişkenler, kısaltılmış isimleri ve alındıkları kaynaklar Tablo 4.1'de özetlenmiştir.

Tablo 4.1: Uygulamada kullanılacak değişkenler (1980-2019)

Değişkenin Adı	Sembol	Verinin Tanımı	Verinin Kaynağı
İthalat	ITHALAT	TL (milyar)	Türkiye İstatistik Kurumu
İhracat	IHRACAT	TL (milyar)	Türkiye İstatistik Kurumu
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	GSYİH	TL (milyar)	Türkiye İstatistik Kurumu

Ekonometrik Model:

$$GSYİH_t = \beta_0 + \beta_1 ITHALAT_t + \beta_2 IHRACAT_t + u_t$$

Bağımlı değişkenimiz GSYİH, bağımsız değişkenlerimiz ise ithalat ve ihracattır. Veriler TL milyar olarak TÜİK'ten alınmıştır. 1980-2019 yılları arasında ekonomik büyüme ve ithalat ihracat ilişkisinin var olup olmadığı zaman serileri ile ekonometrik analizi yapıp tespit edilecektir.

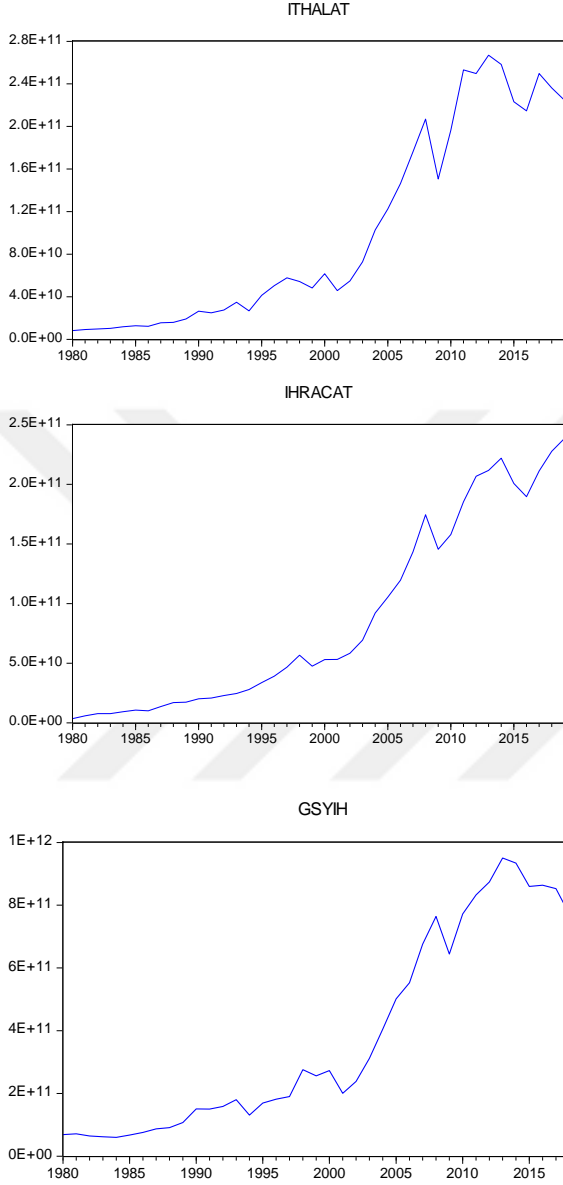
4.3. Analiz ve Bulgular

Bu çalışmada kurulan modelin ardından Türkiye'nin dış ticaretinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmak ve değişkenlerin devamı incelenen temel istatistiklere uygun ekonometrik analizler yapılmaktadır.

4.3.1. Durağanlık Analizi

Çalışmada ele alınan modeldeki değişkenlerin temel istatistiksel değerleri incelendikten sonra değişkenlerin durağanlık durumlarının incelenmesi gerekmektedir. Birim kök içeren değişkenlerle yapılan analizlerde sahte regresyonla karşılaşılabılır. Sahte regresyon sonucunda modelin yüksek R^2 ve değişkenlerde anlamlı t istatistik değerleri olmasına rağmen, katsayıların yorum ve açıklamaları ekonomik olarak anlamlı değildir. Aynı şekilde durağan olmayan verilerle yapılan modellerde de değişkenler birbirleriyle gerçek dışı ilişki içindedir. Tüm bu nedenlerden dolayı, önce değişkenleri stabilize etmek ve sonra analize devam etmek gerekir. Serinin durağanlığını incelemek için öncelikle değişkenlerin grafiklerini incelemek faydalı olacaktır. Ancak grafiksel analiz ile uygun birim kök testlerinin yapılması gerekmektedir. Çalışmada Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri kullanılmıştır. Seviye düzeyi değişkenlerin grafikleri aşağıdadır.

Şekil 4.1: 1980-2019 Verilerin Grafikleri

Grafik 4.1'de verilen değişken grafikler incelendiğinde şu şekilde yorum yapılabilir:

1980-2019 döneminde Türkiye'de ithalatın artan bir trend yapısı sergilediği görülmektedir. Grafik incelendiği zaman 2014 yılında Türkiye ithalatının maksimum noktasına ulaştığı anlaşılmaktadır. Sonrasında ise ithalatın azaldığı tespit edilmiştir. İhracat değişkeninin de ithalat serisi gibi artan trend yapısı izlediği görülmektedir. Söz konusu dönemde ihracat rakamları izlendiği zaman 1999, 2008 ve 2016 yıllarında

Türkiye ihracatında bir düşüş olduğu saptanmıştır. Gayri safi yurtiçi hasıla 2012 yılına kadar artış göstermiş, sonrasında ise azalan bir trend yapısı izlemiştir. Genel olarak her üç değişkenin grafikleri incelendiği zaman her üç serinin de durağan dışı olduğu, yani birim kök içerdiği görülmektedir. Uygun birim kök testler yapılarak durağanlık durumu daha detaylı şekilde incelenmelidir.

Serilerin ADF, PP ve KPSS birim kök testi sonuçları aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 4.2: Serilerin Düzey Değerlerinin ADF ve PP Birim Kök Testleri Sonuçları

DEĞİŞKENLER	ADF (Sabit)	ADF (Trend ve sabit)	PP (Sabit)	PP (Trend ve sabit)
GSYİH	-0.389 [0.901]	-1.647 [0.755]	-0.522 [0.875]	-1.908 [0.630]
İHRACAT	0.945 [0.995]	-1.743 [0.712]	1.216 [0.997]	-1.639 [0.758]
İTHALAT	-0.373 [0.903]	-2.079 [0.540]	-0.288 [0.917]	-2.031 [0.566]
Kritik Değer % 1	-3.610	-4.211	-3.610	-4.211
Kritik Değer % 5	-2.938	-3.529	-2.938	-3.529
Kritik Değer % 10	-2.607	-3.196	-2.607	-3.196

Not: ADF ve PP için kritik değerler MacKinnon (1996) tarafından elde edilmiştir. [ ] içindeki değerler olasılık değerlerini gösterir.

Değişkenlerin durağanlık testleri doğrultusunda hipotezler aşağıdaki şekilde yazılabilmektedir:

H₀: GSYİH, İHRACAT ve İTHALAT serileri birim kök içermektedir.

H₁: GSYİH, İHRACAT ve İTHALAT serileri birim kök içermemektedir.

Yukarıdaki tabloda özetlenen birim kök testi sonuçlarına göre; ADF ve PP test sonuçları, dikkate alınan tüm değişkenler için H₀ hipotezinin reddedilemeyeceğini göstermektedir. Diğer bir deyişle, tüm değişkenler seviyedeki birim kökleri içermektedir.

Seviye değerlerinde durağan olmayan bir yapı gösteren değişkenler stabilize edilmelidir. Seriler, literatürde bulunan çeşitli yöntemlerle stabilize edilmiştir. Çalışmada seriyi stabilize etmek için farkı alma yöntemi uygulanmıştır. Aşağıdaki tabloda değişkenlerin birinci farklarına uygulanan birim kök test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 4.3: Serilerin Düzey Değerlerinin ADF ve PP Birim Kök Testleri Sonuçları

DEĞİŞKENLER	ADF (Sabit)	ADF (Trend ve sabit)	PP (Sabit)	PP (Trend ve sabit)
DGSYİH	-5.418 [0.000]	-5.338 [0.000]	-5.504 [0.000]	-5.431 [0.000]
DIHRACAT	-5.249 [0.000]	-5.505 [0.000]	-5.188 [0.000]	-5.518 [0.758]
DITHALAT	-6.112 [0.000]	-6.046 [0.000]	-6.112 [0.000]	-6.045 [0.000]
Kritik Değer %1	-3.615	-4.219	-3.615	-4.219
Kritik Değer %5	-2.941	-3.533	-2.941	-3.533
Kritik Değer %10	-2.609	-3.198	-2.609	-3.198

Not: ADF ve PP için kritik değerler MacKinnon (1996) tarafından elde edilmiştir. [ ] içindeki değerler olasılık değerlerini gösterir.

Yukarıdaki tabloya göre ilk farkı alınan değişkenlerin ADF ve PP birim kök testi sonuçlarına göre tüm değişkenler ilk farklılıklarında durağan hale gelmektedir. Diğer bir deyişle, ilk farkları alındığında değişkenler birim kök içermemektedir. Birim kök testi sonuçlarına göre tüm değişkenler eşit derecede durağandır. Yani çalışmanın bir sonraki aşamasında uygun testlerin yapılması mümkün olacaktır.

4.3.2. Johansen Eşbütünleşme Testi

ADF test tekniği kullanılarak stabilitesi tek tek incelenen serilerin seviyeleri arasında uzun süreli bir eşbütünleşme olup olmadığının test edilmesi gerekmektedir. Johansen eşbütünleşme testi tekniği, böyle bir ilişkiyi tespit etmek için kullanılmıştır. Johansen yönteminin seçilmesinin nedeni, testi gerçekleştirirken hangi değişkenlerin iç değişkenler olacağını belirlemenin gerekli olmaması ve ilgili ekonomik değişkenlerin belirlenmesinde etkileşimlere izin vererek veri işleminin hata yapısını açıkça hesaba katmasıdır.

İz ve Özdeğer test istatistikleri aşağıdaki gibidir. Hipotezler bölümünde eşbütünleşik denklem sayıları ile sınama gerçekleştirilmektedir.

Birinci Hipotez: Hiç eşbütünleşik vektör yoktur.

İkinci Hipotez: En çok bir eşbütünleşik vektör bulunmaktadır.

Üçüncü Hipotez: En çok iki eşbütünleşik vektör bulunmaktadır.

Tablo 4.4: Eşbütünleşme Test Sonuçları

H0	Özdeğer	Trace İstatistiği	%5 Kritik Değer	P Olasılık Değeri	Eşbütünleşme Durumu
None	0,379	36.952	35.190	0,086	Eşbütünleşme Yoktur.
At most 1	0,288	24.760	20.261	0,040	En çok 1 eşbütünleşik vektör vardır.
At most 2	0,047	1.833	9.164	0,810	En çok 2 eşbütünleşik vektör vardır.
H0	Özdeğer	Max. Özdeğer Test	%5 Kritik Değer	P Olasılık Değeri	Eşbütünleşme Durumu
None	0,379	28.133	22.299	0,022	Eşbütünleşme yoktur.
At most 1	0,288	17.832	15.871	0,268	En çok 1 eşbütünleşik vektör vardır.
At most 2	0,047	1.833	9.164	0,268	En çok 2 eşbütünleşik vektör vardır.

İz ve özdeğer test sonuçlarına göre %10 önem düzeyinde H0 : ‘Eşbütünleşme yoktur’ hipotezi reddedilir .Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı kabul edilir.Her iki test için ele alınan zaman serileri arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı sebebiyle seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu söylenebilir.

Tablo 4.5: DOLS İhracat Test Sonuçları

$\ln GSYHit = \alpha + \beta \ln İhracatit + uit$ DOLS	
Katsayı	T-istatistiği
0,754	111.549

Tablo 4.6: DOLS İthalat Test Sonuçları

$\ln GSYHit = \alpha + \beta \ln İthalat + uit$ DOLS	
Katsayı	T-istatistiği
0,259	16.174

Johansen eşbütünleşme testi uzun dönem katsayıları ve t istatistiğini incelediğimizde bağımlı değişken GSYH ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin derecesi ortaya koyulmuştur.

Bağımsız değişkenlerin katsayılarının işaretleri negatif (-) ise GSYH ile ters yönlü hareket, pozitif ise (+) GSYH ile aynı yönlü hareket halinde olduklarını

göstermektedir. Katsayı işaretlerimiz pozitif yönlü olduğu için ithalat ve ihracat oranlarındaki artış uzun dönemde GSYH oranında artışa sebep olmaktadır. Pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur.

İhracat oranlarındaki %1'lik bir artış GSYH oranında 0,754'lük bir artış meydana getirmez.

İthalat oranlarındaki %1'lik bir artış ise GSYH oranında 0,259'lük bir artış meydana getirmektedir.

Kısacası ihracat ve ithalat oranlarındaki artış GSYH oranlarının üzerinde de pozitif yönlü bir etki yaratmaktadır ve istatistiksel olarak anlamlıdır.

4.3.2.1. Johansen Eşbütünleşme Analizi Temel Varsayım Testleri

Tahmin edilen Johansen eşbütünleşme analizi sonuçlarının güvenilir olup olmadığını incelemek için temel varsayımsal testlerin yapılması gerekmektedir. Varsayım testlerinden otokorelasyon için LM testi ve değişen varyans için White test sonuçları izleyen tablolarda özetlenmiştir.

Tablo 4.7: Otokorelasyon İçin LM Test Sonuçları

LM Testi						
Lag	LRE*stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	11.25788	9	0.2584	1.292521	(9,61.0)	0.2596
2	17.18561	9	0.0459	2.069365	(9, 61.0)	0.0464

Tablo 4.7'de yapılan Johansen eşbütünleşme analizi için yapılan LM otokorelasyon test sonuçları görülmektedir. Tabloda maksimum h gecikme için, her bir gecikmede kalıntılar arasındaki korelasyonu test etmek için LR ve Rao F istatistikleri ve onların olasılık değerleri verilmektedir. Sonuçlara göre %1 anlamlılık düzeyinde modelde otokorelasyonun olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 4.8: Değişen Varyans için White Test Sonuçları

White Testi		
Chi-sq	Df	Olasılık Değeri
118.2283	84	0.0082

Tablo 4.8’de yer alan değişen varyans test sonucunda Ki-kare test istatistiği 118.2283 ve bu değer in olasılık değeri 0.0082 olarak hesaplanmıştır. Test sonucuna göre temel hipotez reddedilememektedir, yani modelde değişen varyans sorunu bulunmamaktadır.

4.3.3. Toda Yamamoto Nedensellik Analizi

VAR (Vektör Otoregresif Modeller) analizi, ekonomik teorilerin geçerliliğini araştırmak ve politika önerileri yapmak için araştırmacılar tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak VAR ile analiz edilen değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi varsa veya değişkenler birim kök içeriyorsa hipotez testleri VAR modellerinde geçerli değildir. Normal koşullarda durağan olan seriler VAR ile analiz edildikten sonra, Granger nedensellik testinde geleneksel F istatistiği kullanılmıştır. Ancak Toda-Yamamoto, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi varsa F istatistiğinin standart dağılıma uymayarak geçerliliğini kaybedebileceğini göstermiştir. Toda Yamamoto, bir ekonomi teorisini incelerken veya bir ekonometrik model oluştururken, ilgili değişkenlerin seviye değerleri kullanılarak VAR analizinin yapılabileceğini ve burada Wald testinin kullanılabileceğini belirtmiştir. Aşağıdaki tabloda ele alınan seriler için Toda Yamamoto nedensellik analiz sonuçları özetlenmiştir.

Tablo 4.9: Toda Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken: GSYİH				Bağımlı Değişken: İhracat				Bağımlı Değişken: İthalat			
Excluded	Chi-sq	Df	Prob.	Excluded	Chi-sq	Df	Prob.	Excluded	Chi-sq	df	Prob.
İhracat	2.383322		0.1226	GGSYI H	0.613568		0.4334	GSYİH	2.432681		0.1188
İthalat	0.395880		0.5292	İthalat	4.860062		0.0275	İhracat	2.157391		0.1419
All	3.375943		0.1849	All	5.757493		0.0562	All	5.974984		0.0504

Toda Yamamoto nedensellik test sonuçlarına göre GSYİH’den İhracat ve İthalata doğru nedenselliğin olmadığını belirten sıfır hipotezi kabul edilmektedir. Çünkü test istatistiğine ait olasılık değeri $P=0.1849 > 0.10$ olduğundan GSYİH’nın ithalat ve ihracatın bir nedeni olmadığını sonucuna ulaşılmıştır.

İkinci bir nedensellik ilişkisine baktığımız zaman İhracattan GSYİH ve İthalata doğru bir nedenselliğin olmadığını gösteren sıfır hipotezi reddedilebilmektedir. Çünkü test istatistiğine ait olasılık değeri $P=0.0562 > 0.05$

anamlılık düzeyinde anlamsız olsa da %10 anlamlılık seviyesinde anlamlı olarak tespit edilmiştir. Yani sonuç olarak ihracattan GSYİH ve ithalata doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.

Son olarak İthalattan GSYİH ve ihracata doğru olan nedensellik ilişkisine bakıldığı zaman da sıfır hipotezinin reddedildiği görülmektedir. %10 anlamlılık düzeyinde (0.0504) İthalattan GSYİH ve İhracata bir nedensellik ilişkisinin olduğu söylenilebilmektedir.

Özetle elde ettiğimiz test sonuçlarına göre değişkenler arasında nedensellik ilişkisi mevcuttur. İthalat ve ihracatın tek yönlü olarak GSYH'nin nedeni olduğu yani ithalat ve ihracatın ekonomik büyüme sürecinde etkili olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

SONUÇ

Dış ticaretin doğuşu orta çağın sonu sanayi devriminin başlarında ortaya çıkan merkantalizme kadar dayanmaktadır. Merkantalistlerin dış ticarete korumacı politika izlemeleri, ulusal zenginliği devletin elinde tuttuğu değerli maden miktarına bağlayan görüşleri yerini fizyokratlarda serbest ticarete ve zenginliğin kaynağı doğadır görüşüne bırakmıştır. Günümüze kadar daha pek çok dış ticaret teorisi ortaya atılmış ve iktisat tarihindeki yerini almıştır.

Dış ticaret küreselleşen dünyada uluslararası ekonomik akımı etkilemektedir. Buna bağlı olarak ülkelerin ekonomileri de etkilenmektedir. Ülkeler mevcut ekonomik koşulları altında çeşitli politikalar uygulayarak ekonomik kalkınmalarını sağlamayı hedeflemektedirler. Uyguladıkları dış ticaret politikaları ile ekonomik istikrarsızlıkların giderilerek ekonomik büyümenin sağlanması amaçlanmaktadır.

Türkiye ekonomisinde ise dönüşüm olarak kabul edilen 1980 yılında dış ticarete gerçekleşen yapısal reformlarla yeni bir ticaret dış politikasına geçilmiştir. 1980 öncesi dönemde uygulanan ithal ikameci kalkınma politikası terkedilerek yerine ihracata dayalı serbest dış ticaret politikası uygulanmıştır. 1980 yılı ve sonrası süreçte küreselleşme olgusuyla ülke ekonomisine sermaye girişinin sağlanması esas alınan libelleşme temelli dış ticaret politikası benimsenmiş ve ihracata dayalı serbest dış ticaret politikasında sanayileşmeye önem verilmiş ardından ihracata dayalı sanayileşme sistemi uygulanmıştır.

Bu çalışmada Türkiye’de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki dinamik ilişkiler, Toda Yamamoto nedensellik ve Johansen eşbütünleşme testleri ile 1980-2019 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak analiz edilmiştir. Bu çerçevede, Toda Yamamoto nedensellik ve Johansen eşbütünleşme testi sonuçları, Türkiye için ihracat ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Bir başka deyişle, dış ticaret ile ekonomik büyüme değişkenleri arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Toda Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre GSYİH'den İhracat ve İthalata herhangi bir nedensellik olmadığını belirten boş hipotez kabul edilmektedir. Test istatistiğinin olasılık değeri $P = 0.1849 > 0.10$ olduğu için GSYİH'nin ithalat ve

ihracat için bir neden olmadığı sonucuna varılmıştır. İkinci bir nedensellik ilişkisine baktığımızda ise İhracattan GSYİH'ye nedensellik olmadığını ve İthalatın reddedilebileceğini gösteren boş hipotez reddedilebilir. Test istatistiğinin olasılık değeri $P = 0,0562$ olduğu için %5 anlamlılık düzeyinde anlamsız olmasına rağmen %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Diğer bir deyişle, ihracattan GSYİH'ye ve ithalata bir nedensellik ilişkisi var. Son olarak ithalattan GSYİH'ye ve ihracata nedensellik ilişkisine baktığımızda boş hipotezin reddedildiği görülmektedir. %10 anlamlılık düzeyinde (0,0504) ithalattan GSYH'ye ve ihracata bir nedensellik ilişkisi olduğu söylenebilir.

Ele alınan dönemde yapılan Johansen eşbütünleşme test sonuçlarına göre ise değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. İthalat ve ihracatın GSYH üzerinde pozitif yönde bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özetle uzun dönemde ithalat ve ihracat oranlarındaki artış ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır.

1980 sonrası dönemler incelendiğinde ithalat ve ihracatta yaşanan artışların ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği elde edilen verilerle ortaya konmuştur. Dışa dönük sanayileşmeye ve ekonomide liberalleşmeye dayalı ekonomi politikalarıyla dış ticarete ilerleme kaydedilmiş, bunun sonucunda ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlanmıştır.

Çalışma bir bütün olarak incelendiğinde, Türkiye'deki dış ticaret politikaları, dış ticaret politikasını serbestleştirmeye yönelik tedbirleri belirlerken, ekonomik büyümenin sağlanmasında önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre politika yapıcıların, dış ticareti serbestleştirmeye yönelik politika uygulamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri olacağını dikkate almaları gerekmektedir. Araştırma bulgularına göre, Türkiye'de serbest ticaret politikasının ekonomik büyümesini iyileştireceği belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Ağayev, Ş. (2010). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomi büyüme ilişkisi: Geçiş ekonomileri örneğinde panel eştümleme ve panel nedensellik analizi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), 163.
- Alagöz, M., Erdoğan, S. ve Topallı, N. (2008). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme: Türkiye deneyimi 1992-2007. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 80.
- Aldan, A., Aydın, M. F., Çulha, O. Y., Sunel, E. ve Taşkın, T. (2012). İhracatta bölgesel ve sektörel çeşitlenme. *T.C. Merkez Bankası Ekonomi Notları*, (18), 1-20.
- Carpenter, T. (2005). *Multinationals, intra-firm trade and FDI: A simple model*. Geneva: Graduate Institute of International Studies.
- Cat Moody (2006). *Migration and economic growth: A 21st century perspective*. New Zealand Treasury Working Paper.
- Çakmak, Ö. (2006). Türkiye ile Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere arasında imalat endüstrisinde endüstri-içi ticaretin yapısı: 1991-2004. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 30-4.
- Ersungur, Ş. M. ve Kızıltan., A. (2007). Türkiye ekonomisinde ithalata bağımlılığın girdi-çıkıtı yöntemiyle analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 268-278.
- Greenaway, D. ve Milner, C. (1987). Intra-industry trade: Current perspectives and unresolved issues. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 123(1), 39-57.
- Grimwade, N. (2000). *International trade: New patterns of trade, production & investment* (Second Edition). London & New York, NY: Routledge.
- Grubel H. ve Lloyd, P. J. (1971). The empirical measurement of intra- industry trade. *Economic Record*, 470, 494-517.
- Itto-Gillies, G. (2005). *Transnational corporations and international production: Concepts, theories and effects*. Cheltenham, Gloucestershire & Northampton, MA: Edward Elgar Publishing.
- Karagöz, K. (2007). Bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmenin ihracata etkisi: Türkiye için ampirik bir analiz. *Maliye Dergisi*, (153), 215-216.

- Karl, E., Case, R., Fair, C. ve Oster, S. M. (2011). *Ekonominin ülkeleri* (Çev. Ertuğrul Deliktaş, Metin Karadağ ve Mehmet Güçlü). Palme Yayıncılık.
- Karluk, S. R. (2003). *Uluslararası ekonomi: Teori ve politika*. (7. Baskı). İstanbul: Beta Basım, Yayım, Dağıtım.
- Kazgan, G. (2008). *İktisadi düşünce veya politik iktisadın evrimi*. Remzi Kitapevi.
- Keating, J. W. (1990). Identifying VAR models under rational expectations. *Journal of Monetary Economics*, 25.
- Keesing, D. B. (1965). Labor skills and international trade: evaluating many trade flows with a single measuring device. *Review of Economics and Statistics*, 47(3), 287-294.
- Kenen P. B. (1965). Nature, capital and trade. *Journal of Political Economy*, 73(5), 437-460.
- Kesbiç, C. Y., İnci, M. ve Topçuoğlu, A. (2012). *Makro iktisadın püf noktaları*. İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşeri sermayenin yeri. *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1-4), 207.
- Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşeri sermayenin yeri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1-4), 207-230.
- Koban, E. (2012). Dış ticaret. İ. H. Ekşi (Ed.), *A'dan Z'ye dış ticaret uygulamaları* içinde (ss. 1-5). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Krugman, P. R. (1979). Increasing returns, monopolistic competition, and international trade. *Journal of International Economics*, 9(4), 469-479.
- Krugman, P. R., Obstfeld, M. ve Melitz, M. J. (2012). *International economics: Theory & policy* (9. Baskı). Boston, MA: Addison-Wesley.
- Kumar, V., Leona, R. P. ve Gasking, J. N. (1995). Aggregate and disaggregate sector forecasting using consumer confidence measures. *International Journal of Forecasting*.
- Kurt S. ve Berber, M. (2008). Türkiye' de dışa açıklık ve ekonomik büyüme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 58.
- Leontief, W. (1954), Domestic production and foreign trade: The American capital

- position re-examined. *Econ. Internaz*, 9-38.
- Linder, S. B. (1961). *An essay on trade and transformation*. New York, NY: John Wiley & Sons, & Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Loayza, N. ve Soto, R. (2002). The sources of economic growth: An overview. N. Loayza ve R. Soto (Ed.), *Economic growth: Sources, trends and cycles* içinde (ss. 10-12). Santiago: Central Bank of Chile.
- Mill, J. S. (1965). *Principles of political economy*. New York: Kelly.
- Morgan, R. E. ve Katsikeas, C. S. (1997). *Theories of international trade, foreign direct investment and firm internationalization: A critique*. U.K: MCB University Press.
- Nişancı, M., Karabıyık, İ. ve Uçar, M. (2011). Üst orta gelir grubu ülkelerinde dış ticaret ve iktisadi büyüme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), 305.
- OECD. (2002). *OECD Economic Outlook*. Paris: OECD Publications.
- Ohlin, B. G. (1933). *Interregional and international trade*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pamuk, Ş. (2007). Dünyada ve Türkiye’de iktisadi büyüme (1820-2005). *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, 1(2), 3-26.
- Panahi, H. (2010). Size of a country, openness and the economic growth. *World Academy of Science, Engineering and Technology*, 66, 702-703.
- Petrakos, G. (2007). *Paschalis arvanitidis and sotiris pavleas*. Determinants of economic growth: The experts “view”, DYNREG Working Papers.
- Pistone, M. (2009). Economic growth, University of Wisconsin Madison. <https://mywebspace.wisc.edu/pistone/web/sum09ta5.PDF>. (Erişim Tarihi: 21.06.2011).
- Posner, M. V. (1961). International trade and technical change. *Oxford Economic Papers*, 13(3), 323-341.
- Rodrik, D. (2000). Institutions for high-quality growth: What they are and how to acquire them. *Studies in Comparative International Development*, 35(3), 3-31.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası iktisat teori politika ve uygulama*, İstanbul: Güzem Yayınları.

- Seyidoğlu, H. (2009). *Uluslararası iktisat: Teori, politika ve uygulama* (Geliştirilmiş 17. Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Stiglitz, J. E. (1996). Some lessons from the east asian miracle. *The World Bank Research Observer*, 11(2), 151-177.
- Topuz, S. H. (2017). Gelir eşitsizliği ve ekonomik büyüme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 56-59.
- Turan, T. (2008). *İktisadi büyüme teorisine giriş*, İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- TÜİK (2008). *Dış ticaret istatistikleri ve endeksleri sorularla resmi istatistikler dizisi-2*. Ankara: TÜİK.
- Türedi, S. ve Berber, M. (2010). Finansal kalkınma, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye üzerine bir analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35, 302-303.
- Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. (2010). Türkiye'nin ihracatında öne çıkan sektörlerde temel pazar ülkeler, rakipler ve rekabet gücü. Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.
- Understanding Economic Growth (OECD). (2004). Macro level, industry level, firm level. New York: Palgrave Macmillan.
- Utkulu, U. (2008). Türkiye'de dış ticaretin gelişimi ve yapısal değişim. U. Utkulu ve İ. Aydemir (Ed.), *Türkiye'de dış ticaret işlemleri ve uygulaması (Teoriden pratiğe)* içinde (ss. 1-20). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ünsal, E. (2007). *İktisadi büyüme*. (1. Baskı). Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Vernon, R. (1966). International investment and international trade in the product cycle. *The Quarterly Journal of Economics*, 80(2), 190-207.
- Yıldırım, K. v.d. (2011). *İktisada giriş* (4. Baskı). K. Yıldırım (Ed.). Ankara: Pelikan Yayıncılık.
- Yıldırım, K., Karaman, D. ve Taşdemir, M. (2010). *Makro ekonomi*. K. Yıldırım (Ed.). (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, M.ve Özken A. (2013). *Dış ticarete giriş*. Ankara: Gazi Kitabevi.